

“AND”ın KİTABXANASI SERİYASINDAN

QIZILBAŞLAR TARİXİ

“TARİX-İ QEZELBAŞAN”

Bakı - 1993

Q 16 (93)

Redaktoru V. Qardaşlı

Tərcümə və şərhlər **M. Ə. Məhəmmədinindir.**

XVII əsrin əvvəllərində naməlum müəllif tərəfindən yazılmış bu əsər XV—XVI əsrlərdə—Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular və Səfəvilər dövründə Azərbaycanda və qonşu ölkələrdə baş verən tarixi hadisələri əks etdirir.

Müəllif müxtəlif qızılbaş tayfaları və bu tayfalardan çıxmış görkəmli şəxslər barədə məlumat verir ki, bu da qızılbaş hərəkətində hansı tayfaların iştirak etdiyini və bu iştirakın mühümlük dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Bu baxımdan «Qızılbaşlar tarixi» tamamilə orijinal bir mənbədir. Əsər indiyə qədər Azərbaycan tarixşünaslığında tədqiqata cəlb olunmamışdır.

Tərcümə, əsərin Tehrandə saxlanan yeganə əlyazması nüsxəsinin 1982-ci il nəşrindən edilmişdir.

Tərcümə zamanı əsərin cüzi bir hissəsi ixtisar edilmişdir.

Şərhlərin yazılmasında bir sıra tarixi mənbələrdən («Tarix-i aləmara-yi Əmini», «Əhsən ət təvarix», «Şərəfnamə» və s), elmi və məlumat xarakterli ədəbiyyatdan, o cümlədən Azərbaycan tarixçiləri Z. M. Bünyadovun, O. Ə. Əfəndiyevin, Ş. F. Fərzəliyevin tədqiqatlarından istifadə olunmuşdur.

Q 16(93)

Qızılbaşlar tarixi. Tərcümə və şərhlər M. Ə. Məhəmmədinindir. — Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı. 1993 —48 s.

Q 4800400000-016(93)

Q 16 (93) Azərb

M 670(07)—93

© «Azərbaycan» nəşriyyatı. 1993.

Bismillah ər-rəhman ər-rəhim!

Pak can cövhərini su və torpaqla birləşdirib onların izdivacından zamanın möcüzəsi və dövrünün nadir (varlığı) olan yüksək məqamlı insanın üzünə mövcudluq qapılarını açmış Allah hədsiz və müqayisəsiz pərəstiş və təşəkkürə, əbədi dua və tərifə layiqdir. Şer: Bütün gələnlərdən əvvəl mövcud olan, Bütün varlıqlardan çox qalan!

Və Allah tərəfindən verilmiş parlaq tacın sahibi, Allahı dərk etmiş və Allaha doğru süluk etmiş, Allahın elçisi Əbülqasim Məhəmmədə səmimi dualar, ən qiymətli salavat və ən yaxşı salamlar olsun! Nəzn:

Yaradanın xüsusi elçisi,
Möhkəm dəlilin¹ yetiricisi!
O, dar dəvət (yoluna) genişlik (bəxş edib).
Daşlar onun möcüzəsinə şahadət verir!²

Və övliyələrin başçısı, Həzrəti-Mustafanın qəyyumu, Allahın qalib gəlmiş şiri, möminlərin əmiri, dindarların imamı Əli ibn Əbutalibin işıqlanmış qəbri və ətirlənmiş məzarı hədsiz-hüduzsuz və saysız-hesabsız nurla dolsun! Şer:

Əgər yer kəməndə gəlsəydi, Xeybərin fatehi³
Bir anda onu qoparıb bu firuzə rəngli gümbəzə atardı!
Kövsərin saqisi behiştə saqilik etməsə,
Peyğəmbərlərin ağzı Kövsər suyundan islanmayacaq!⁴

Və onların nəslinə və övladlarına salam olsun!

Amma sonra. Bu kitab parlaq şahlıq tacı ilə fəxr edən və şanlı Səfəvi xanədanına xidmət edib İran vilayətlərində yüksək xanlıq və sultanlıq mənəsinə layiq görülmüş qızılbaş tayfaları haqqındadır. Və bu kitab iki hissəyə bölünür.

BİRİNCİ HİSSƏ

SAG TƏRƏFDƏ (CİNAHDA) OLAN TAYFALAR HAQQINDA

Şamlu tayfası

Onlar Hələb, Ədirnə, Tərsus⁵ və digər Şam şəhərləri ətrafında yaşayırlar və şanlı Səfəvi xanədanının müridlərindəndir və Süleyman məkanlı və İskəndər məqamlı xaqan, yüksək hökmdarlıq keyfiyyətləri ilə seçilmiş Əbülfəth Şah İsmayılın⁶—Allah onun qəbrini nurla doldursun!—zamanında bütün oymaqlardan böyük idilər.

Onların böyük əmirlərindən⁷ (biri) Hüseyn bəy Lələdir. O, Lahicanda I Şah İsmayılın xidmətində idi; o Həzrətin zühurundan sonra əmir əl-ümərə⁸ oldu və Cihan çayı sahilində Saru Qaplan tərəfindən məğlub edildiyi üçün gözdən düşdü⁹. Amma Şeybək xanın qətli və Xorasanın fəthindən sonra ki, «fəth-e şah-e din (pənah)» ifadəsi onun tarixini göstərir, Herat hakimi oldu¹⁰. Əmir Nəcm-i Saninin məğlubiyyətindən sonra¹¹ aləmin pənahı olan dərgaha (saraya) gəldi və Çaldıran döyüşündə¹² öldürüldü.

Abdin bəy Sarutərcanda¹³ Şam şəhərlərindən olan iki yüz cavanla I Şah İsmayılın hüzuruna gəldi və o həzrətin diqqətini cəlb etdi, bütün əmirlərdən seçildi və Əmir xandan sonra Herat hakimi oldu və 931-ci ildə (29.X. 1524—17.X-1525) dünyadan köçdü və fərmana görə qardaşı Herat hakimi təyin edildi.

Durmuş xan Çaldıran döyüşündən sonra çalışdı ki, Şah İsmayılı camaatla əylənməyə vadar etsin. O cümlədən, bir dəstə adamın başına iri taqiyə¹⁴ qoyurdular ki, onlara «tacı böyük»¹⁵ deyirdilər və onları bir evə salıb qapını bərk-bərk bağlayırdılar, (sonra) itə, pişiyə, canavara gənəgərçək yedirib bacadan otağa atırdılar. Bəzən onlardan birini vəhşi öküzə bağlayıb buraxırdılar və bir neçə gündən sonra pusqu qurub öküzü tutaraq o şəxsi öküzün belindən azad edirdilər.

Və onların böyük əmirlərindən biri Durmuş xanın qardaşı Hüseyn xandır. O, Şah Təhmasibin bacısı oğlu idi və Çuhə Sultan Təkəulunun ölümündən sonra əmir əl-ümərə oldu və 941-ci ildə (13.VII. 1534—1.VII. 1535) o, həzrətin (Təhmasibin) əmri ilə öldürüldü¹⁶.

Zeynal xan fərmana görə bir neçə il Herat valisi oldu, lakin o, əraziləri tuta bilmədiyi üçün azad edildi. Bir neçə il Astrabada¹⁷ hakimlik etdi və 934-cü ildə (27.IX.1527—14.IX.1528) Firuzguhda¹⁸ özbək Zeynəşlə vuruşub həlak oldu.

Bu tayfanın başqa bir böyük əmiri Ağzıvar xandır. Pəhləvanlıqda tayı-bərəbəri yox idi, əmrə görə Sam Mirzanın lələsi¹⁹ və Herat hakimi təyin edildi. Hüseyn xanın öldürülməsindən sonra qorxuya düşdü və Sam Mirzanı da götürüb Qəndəhara²⁰ yollandı və cığatay şahı Baburun oğlu Kamran Mirza²¹ ilə döyüşdə həlak oldu. Onun (Ağzıvar xanın) atası Dəmiri Sultan Şah Təhmasibin böyük əmirlərindən idi və Bistamda özbək Übeyd xanla döyüşüb öldürüldü²².

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Zeynəddin Sultandır. Uzun illər İsfərində²³ hakimlik edib Şah Təhmasibin zamanında o diyarda dünyadan köçdü və Pirəli Sultan onun yerinə keçdi.

Başqa biri Vəli Xəlifədir. Bir neçə il Bəhram Mirzanın²⁴ mülazimi olub axırda Quma²⁵ hakim təyin edildi və qazaxlarla döyüşdə igidliklər göstərib müqəddəs Məşhədin valisi oldu.

Bu tayfanın böyük xanlarından biri Əliqulu xandır. O, Sultan Hüseyn xan ibn Əbdi bəy ibn Durmuş xanın oğludur və II Şah İsmayılın taxta çıxmasından²⁶ özbək Abdulla xanın Xorasanı tutmasına qədər o, Herat valisi idi. Özbəklər doqquz aydan sonra o çıxəklənən diyarı fəth etdikdə onu tutub öldürdülər²⁷.

Və bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Hüseyn xandır. O, bir müddət Qum hakimi idi və 1007-ci ildə (4.VIII.1598—23.VII.1599) I Şah Abbas Xorasanı azad etdikdə Herat hakimliyini ona tapşırdı və hazırda o, vilayətin valisidir.

Bu tayfanın başqa bir əmiri Əliqulu xandır. Bir müddət Yəzd və Əbərkuh²⁸ hakimliyi onun öhdəsində idi. Hal-hazırda I Şah Abbasın xidmətində eşikağası mənəbindədir və Rey torpaqları onun tiyuludur²⁹.

Daha birisi Qəmbər xanın oğlu Nəcəfqulu xandır ki, hazırda Qain³⁰ hakimidir.

Rumlu tayfası

Bu tayfa Tokat, Sivas, Amasya, Fərava, Məşhədvali və sair Rum şəhərlərində yaşayır³¹. Bir hissəsi maldar, bir hissəsi şəhərlidir.

Onların böyük əmiri Cahanşah idi. O, Sultan Əbu Səidin qətindən sonra³² Həsən padşahın³³ sarayına gəlib əmirlik rütbəsi aldı.

Başqa bir əmir Hacı Hüseyn bəydir ki, Cahanşahın³⁴ oğlu Həsənəlinin adından Qəzvin³⁵ hakimi idi.

Ağacəri tayfası

Əli bəy Cahanşah (Qaraqoyunlu) zamanında böyük əmir idi.

Bayramlu tayfası

Şahəli bəy Cahanşah zamanında böyük əmir idi. Cahanşahın qətindən sonra (Ağqoyunlu) Həsən padşahın hüzuruna gəlib böyük nüfuz qazandı və Sultan Əbu Səidi tutub gətirəndə Həsən padşah ona Şahəli bəy Bayramidən aşağıda yer verdi.

Bu tayfadan Şahsuvar bəy Yaqub padşahın³⁶ vaxtında böyük əmir idi.

Əkrəmi tayfası

(Bu tayfa) iyirmi dörd qoldan ibarətdir.

Ördəklü tayfası

Onlardan heç kəs əmirlik etməmişdir.

Qaracərlü tayfası

Onlar da əmirlik etməmişlər.

AĞQOYUNLU (TAYFALARI) HAQQINDA

Bu tayfaya «bayanduri» də deyirlər və onlar 36 il İran torpaqlarında sultanlıq ediblər³⁷. Onların padşahları aşağıdakılardır: Həsən padşah, Sultan Xəlil, Yaqub padşah, Baysunqur Mirza, Rüstəm padşah; Əhməd padşah, Məhəmmədi Mirza, Əlvənd padşah, Sultan Murad.

Əbu-n-Nəsr Həsən padşah: O, Əli bəy ibn Qara Osmanın oğludur. Bayandur xan ki, bu tayfa özünü onun nəslə hesab edir, Gün xan ibn Oğuz xanın oğludur və Oğuz xan Həsən padşahın əlli birinci babasıdır. O, əslən padşah və padşah oğludur, babası Qara Osman məşhur qəhrəmanlardan olmuşdur. 839-cu ildə (27.VII.1435—15.VII.1436) Qara Yusifin oğlu İskəndər Mirza Şahruxun qorxusundan qaçarkən, Qara Osman onun yolunu kəsib tutmaq istəyirdi³⁸. Döyüş zamanı Qara Osman atdan yıxılıb başından ağır yara aldı. Onu Ərzən-ərruma (Ərzruma) apardılar. Səksən yaş olduğu üçün o (yaradan) öldü və orada dəfn edildi. İskəndər həmin vaxt oranı tutub onu qəbirdən çıxardı, başını kəsib Misirə göndərdi.

Cahanşah (Qaraqoyunlu) gücləndikdən sonra bu fikrə düşdü ki, düşmən xanədanın (Ağqoyunluların) kökünü tamamilə kəssin və buna görə də 872-ci il şəvval ayının 10-da (3.V.1468) Təbrizdən çıxıb Diyarbəkər tərəf yollandı. Həsən bəy qoşununu topladı və qardaşı Cahangir bəy öz oğulları Murad bəy və İbrahim bəylə ona qoşuldu. Cahanşah Muş düzənliyində³⁹ çatanda böyük əmirlərdən olan Qəzvin (yaxınlığındakı) Tarom⁴⁰ hakimi Qasım Pərvanəcini irəli göndərdi (və o) məğlub oldu. Cahanşah bir neçə gün dayanıb geri qayıtdı. Ağqoyunlu sərkərdələri dedilər ki, o bizə bir ziyan vurmayıb geri döndü, gəlin biz də qayıdaq, Həsən bəy razı olmadı.

Elə ki, Cahanşah o yerdən hərəkət edib Səncəqdə⁴¹ düşərgə saldı, Həsən bəy altı min süvari ilə ordudan ayrılıb vuruş əzminə düşdü. Qaravul⁴² xəbər gətirdi ki, Cahanşah ordunu yola salıb yaxın adamları ilə mənzildə yatır. Həsən bəy yola düşdü və onun yatdığı yerə yaxınlaşanda padşaha onun gəlişini xəbər verdilər. Atlara mindilər və düşmənlər bir-birinə qarışdı. Bir nəfər arxadan Cahanşaha çatıb tanımadan ona namərdcəsinə zərbə endirdi. O, fəryad etdi ki: «Məni öldürmə, Həsən bəyin yanına apar, sənə xeyri dəyər!»! Lakin o yaradan taqətsiz olduğu üçün (həmin adam onun) başını kəsdi və qorxdu ki, məbada ona bir zərər yetər, ona görə

(heç kimə) heç nə demədi. Nəhayət, axtarıb onun atını və yarağını tanıdılar, başını tapıb Xorasana—Sultan Əbu Səidə göndərdilər⁴³ və övladları Məhəmmədini və Əbu Yusifi əsir aldılar.

Həsən bəy qayıdıb Amid⁴⁴ qışlağına gəldi və yazda Bağdad əhalisinin xahişi ilə oraya getdi, Pir Məhəmməd Alpaut oranın hakimi idi, onu ora (Bağdada) buraxmadı. Həsən bəy qırx günlük mühasirədən sonra Azərbaycana qoşun çəkdi və Xoyda Həsənəlinin⁴⁵ qoşunu vələləyə düşdü və onun bir sıra əmirləri, o cümlədən, Şahmənsur, Şahsuvar bəy və Əmir İbrahimşah Həsən bəyin tərəfinə keçdilər.

Bu zaman Əmir Məzid Ərğun Sultan Əbu Səid tərəfindən Təbrizin darğası təyin edilmişdi.

Həsən bəy oradan Naxçıvana getdi və Sultan Əbu Səid Miyanədən Qarabağa yollandı. Həsən bəy dəfələrlə elçi göndərüb itaətini bildirdi, (amma) faydası olmadı. Cığatay ordusu Mahmudabad⁴⁶ yaxınlığında düşərgə saldı. Həsən bəy sülhədən əl çəkdi, Ağqoyunlu bahadırları onun (Əbu Səidin) qoşununun yan-yörəsinə hücumlar edib qətl və qarətə başladılar, Sultanın təchizatı hansı tərəfdən gəlirdisə, ələ keçirirdilər.

Həmin vaxt Həsən bəy Şirvan valisi Fərrux Yasara⁴⁷ bir neçə məktub göndərdi. Şirvanlılar da tərəddüdü bir kənara qoydular. Cığatay ordusunda elə qıtlıq başladı ki, Sultanın xüsusi atları on iki gün yemsiz qaldı və məcbur olub geri döndülər.

Sultanın əmir əl-ümərası Əmir Məzid Ərğun qaravulda tutuldu. Sultan Əbu Səid anasını sühl bağlamaq üçün göndərdi, lakin (o), ümitsiz geri qayıtdı. Bir anda o əzəmətdə qoşun darmadağın oldu. O, (Əbu Səid) övladları ilə qaçdı. Həsən bəyin oğlu Zeynal bəy onu təqib edib tutdu. Həsən bəy onu Yadigar Məhəmməd Mirzaya verdi, (o da) xeyirli işlər görmüş Gövhərşad bəyimin intiqamını almaq üçün onu qətlə yetirdi⁴⁸.

Bu hadisə 873-cü il rəcəb ayının 22-də (7.II.1469) baş verdi və Əllamə Dəvani⁴⁹ onun tarixini belə deyib:

Sultan Əbu Səid ki, şahlıq fərrində
Qoca fələyin gözü onun tək cavan görməyib;
Ölümünə necə inanmayasan ki, öldürülmüşdür—
Qətlinin tarixi: «məqtəl-e Sultan Əbu Səid»⁵⁰.

Və Həsən bəy o qışı Muğanda qışlayıb bütün İraqa və Azərbaycana darğalar göndərdi və yazda Həmədana gəldi, Uğurlu Məhəmmədi o vaxt Farsa hücum etmiş Əbu Yusifin üstünə göndərdi⁵¹ və özü də ardınca getdi. Əbu Yusif Uğurlu Məhəmməd tərəfindən öldürüldü. 881-ci ildə (26.IV.1476—14.IV.1477) (Həsən bəy) Gürcüstana qoşun çəkib Tiflisi tutdu və elə o vaxt da qayıdası oldu, yolda xəstələndi və xəstəlik uzun çəkdikdə, Sultan Xəlilin anası Səlcuq bəyim Şiraza təcili çapar göndərdi və onu Təbrizə çağırdı. Atası onu görüb vəsiyyətini etdi və

882-ci ilin ramazan bayramı gecəsi (5.I.1478) vəfat etdi. Təvəllüdü 828-ci ildə (23.XI.1424—12.XI.1425) olmuşdu. Özünün saldırdığı «Nəsrüyyə» bağında dəfn edildi. O, son dərəcə ədalətli, siyasətçil və rəiyyəyə mərhəmətli idi. Onun vəfatının tarixi barədə demişlər:

Vəfatının tarixi üçün hər kəs
«Şəh-e dinpərvər-e adil» dedi⁵².

Sultan Xəlil ibn Həsən bəy: Atasından sonra padşahlıq (taxtına) oturub, ilk növbədə, Təbrizdə «Məqsudiyyə» (məscidini) tikdirmiş qardaşı Məqsud bəyi öldürdü və bu hərəkət başqa qardaşlarını, xüsusən Yaqub bəyi qorxuya saldı. Yaqub bəy iqtası hesab olunan Diyarbəkərə getməyə icazə aldı və 883-cü ilin (1478) yazında Diyarbəkərdə qardaşına qarşı qiyam qaldırdı; qonşu əmirilər də ona qoşuldular.

Bu xəbər Xərrəqanda⁵³ Sultana çatdı və o, Azərbaycana getdi. 883-cü il rəbi'ülaxir ayının 14-də (15.VII.1478) çərşənbə günü nahar çağı Xoy çayının sahilində iki qardaş arasında döyüş oldu, Əvvəl Yaqubun tərəfdarları məğlub olurdular və Sultan Xəlilin böyük əmirilərindən biri olan Osman bəy Miranşahi Yaqub bəyin ordusundan (olan) Bayandur bəyin evini tutub talan etdi. Bir anda tale əksinə döndü və Sultanı atın üstündəcə parça-parça etdilər və qələbə Yaqub bəyə nəşib oldu.

Yaqub bəy ibn Həsən bəy: Onun hakimiyətinin əvvəllərində Sultan Xəlilin oğlu Əlvənd bəy Şirazda və Kosa Hacı—o da bayanduri əyanlarından idi—İsfahanda üsyan etdi. Yaqub bəy Bayandur bəyi İraqa göndərdi və Kosa Hacıyı tədbirlə əsir aldı, (həmçinin) Əlvəndi ram etdi.

885-ci ildə (13.III.1480—1.III.1481) Misir padşahı Qansuhun davatları Pəşəng Ərəbistan qoşunu ilə Diyarbəkərə gəldi⁵⁴. Yaqub bəy özü müdafiəyə getmək istədi, əmirilər qoymadılar. Ona görə Yaqub bəy Bayandur (bəyi), Süleyman Bijəni və Sufi Xəlil Mosullunu onun üstünə göndərdi. Qoşunlar Ruha qalası⁵⁵ ətrafında üz-üzə gəldilər və özünü «Baş» adlandıran Pəşəng digər əmiriləri ilə birlikdə əsir düşüb öldürüldü.

Yaqub bəy bu qələbənin şərəfinə İsfahan əyalətini Bayandura verdi. Lakin o, bundan daha böyük (mükafat) gözləyirdi və buna görə də 886-cı ilin sonlarında (1482-ci ilin əvvəllərində) qiyam qaldırdı. Yaqub bəy onu yatırmağa tələsdə və Sufi Xəlil (Mosullu) Savə⁵⁶ yaxınlığındakı Zahir (kəndində) onu (Bayandur bəyi) öldürdü.

Yaqub bəy Qumda qışlayıb 887-ci ildə (20. II.1482— 8.II.1483) Gürcüstanı tutmağa getdi. Əxiska və Xatun qalalarını⁵⁷ tutdu və 888-ci ildə (9.II.1483— 29.I.1484) «Həşt behişt»i tikməyə başladı⁵⁸.

Əksər vaxt yaylağı Səhənd, qışlağı Təbriz idi və gününü eyş-işrətdə keçirərdi, şair və alimlərə böyük meyli var idi. Axırda Qarabağ qışlağına getdi və orada xəstələndi. Elə ki, ondan əllərini üzdülər, onun oğlu Baysunqurun lələsi və

mürəbbisi Sufi Xəlil (Mosullu) padşahlığa əsl namizəd olan Sultan Xəlilin oğlu Sultan Əli Mirzani Yaqub bəyin keçindiği gecə⁵⁹ öldürdü və müxalifətdə olan dəstəni aradan götürdü, o cümlədən, Qazi İsa Sədri (896-cı il) rəbi'üləvvəl ayının 8-də (19.I.1491) həbs edib (həmin ayın) 13-də (24.1.1491) bazar ertəsi ordubazarda asdı⁶⁰.

Baysunqur Mirza ibn Yaqub: Sufi Xəlilin və (digər) Mosullu əmirlərinin səyi ilə taxta çıxdı. Bayandurilər arasında ciddi ixtilaf düşdü. Bəzi əmirlər və şahzadələr Həsən padşahın oğlu Məsih bəyi sultan hesab etməyə başladılar və onlarla Sufi Xəlil arasında döyüş oldu. Məsih bəy öldürüldü və Rüstəm bəy ibn Məqsud bəy ibn Həsən bəy tutulub Əlincəq (Əlincə) qalasına aparıldı.

Bir müddət sonra Süleyman Bijən Diyarbəkrdə Sufi Xəlilə qarşı çıxdı və Van⁶¹ yaxınlığında iki tərəf arasında döyüş oldu. 897-ci ilin axırında (1492-ci ilin payızında) Sufi Xəlil öldürüldü və Süleyman (Bijən) onun əvəzinə Mirza Baysunqurun lələsi oldu.

Rüstəm bəy ibn Məsud bəy: Əlincəq qalasında həbsdə idi. İbrahim bəy Eybə Sultanın qardaşı Yaqubcanı Fars hakimi təyin edib özü İraqa getdi.

908-ci il səfər ayının 3-də (8.VIII.1502) şənbə günü Hacı bəy Bayandurun qardaşı oğlu, Kerman hakimi Əbülfəth bəy Şiraza hücum etdi. Yaqubcan Beyza⁶² tərəfdən çıxıb getdi və Əbülfəth son dərəcə gücləndi. Elə o dövrdə Firuzabad⁶³ dağlarında ov edərkən uca dağ qülləsinə çıxdı və təsadüfən 908-ci il şəbən ayının 8-də (7.II.1503) şənbə günü dağdan yıxılıb öldü.

Sultan Murad ibn Yaqub: 908-ci il ziqədə ayının 4-də (1.V.1503) bazar ertəsi I Şah İsmayıl tərəfindən məğlub edilib Şiraza, oradan Dizfula, sonra isə Bağdada getdi və təxminən beş il yarım orada sultanlıq etdi. Nəhayət, 914-cü ildə (2.V.1508—20.IV.1509) I Şah İsmayılın yaxınlaşmasından xəbər tutub illərlə İraqi-Ərəbin mütləq hakimi olmuş Barik bəy Pornak ilə birlikdə Diyarbəkrdə qaçdı, oradan Ələüid-dövlə Zülqədrin yanına getdi və onun qızını istədi. O qızdan iki oğlu oldu: biri Yaqub, o biri Həsən.

Sultan Səlim (Yavuz)⁶⁴ I Şah İsmayıl vuruşmağa gələndə (Sultan Murad) onunla idi və qayıdarkən Diyarbəkri tutmaq ona tapşırıldı. Urfədə⁶⁵ qorçibaşı⁶⁶ Durmuş bəy Şamlu ilə döyüşdə öldürüldü, onun başını 924-cü il şəvval ayının 12-də (17.X.1518) Təbrizə I Şah İsmayılın hüzuruna gətirilər. (Sultan Murad) 895-ci il ramazan ayının 13-də şənbə gecəsi (31.VII.1490) anadan olmuşdu.

Barik (bəy Pornak) xandqarın⁶⁷ xidmətində idi. Axırda cismən zəifləyib Məkkədə mücavir oldu və orada vəfat etdi.

Sultan Muradın ölümü ilə Ağqoyunlu xanədanı tamamilə dağıldı⁶⁸.

Həsən bəyin nəslindən olan bu üç uşağın çəkidiyi vaxtlarda məmləkətdə hərc-mərclik bərqərar oldu, Allahın məxluqatına cürbəcür bəlalər üz verdi: taun, vəba fəlakətinə, qıtlıq və bahalıq müsibətinə düçar oldular.

Fəsil: Həsən padşahdan (əvvəl) dörd nəfər bu ardıcılıqla Diyarbəkrdə sultanlıq etmişdir: Qara Osman, Sultan Həmzə, Əli bəy, Cahangir Mirza⁶⁹.

Bayanduri (tayfası)

Bu tayfanın böyük əmiri Bayandur bəy ibn Rüstəm bəy ibn Murad bəy ibn Qara Osmandır. Yaqub padşahın vaxtında əmir əlümərə idi və Diyarbəkrdə Misir padşahi Sultan Qansuhun qoşununu məğlub etdi və Baş bəyi qətlə yetirdi. Axırda Savə yaxınlığında Yaqub padşahla vuruşdu və Sultan (Sufi) Xəlil Mosullu tərəfindən öldürüldü.

Başqa birisi Eybə Sultandır⁷⁰ ki, Əhməd paşanı öldürdü və Əzizkəndində⁷¹ Məhəmmədi Mirza ilə vuruşub həlak oldu.

Bu tayfanın daha bir böyük əmiri Əbülfəth bəydir ki, bir il Farsda hakimlik edib axırda dağdan yıxılıb öldü.

Və biri də Murad bəydir ki, uzun müddət Yaqub padşahın adından Yəzd hakimi idi və Sultan Muradın ölümündən sonra Xorasana gedib illərlə Sultan Əbu Səidin xidmətində oldu.

Mosullu tayfası

Onların böyük əmiri (Bək) Taş bəyin oğlu Əmir bəydir ki, Həsən padşahın əmir əl-ümərəsi idi. Sultan Əbu Səidin əmirləri ilə mühüm döyüşlər etmiş, Tokatı yandırmışdı və onun oğlu Gülabi bəy də böyük əmir idi.

Başqa biri Əmir bəyin qohumu Sufi Xəlildir. Yaqub padşahın vaxtında böyük əmir idi. Padşahın vəfatından sonra əksər bayanduri şahzadələrini öldürdü və axırda Van qalası ətrafında Süleyman bəy Bijən tərəfindən qətlə yetirildi.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri də Əmir xandır. Şah Təhmasibin adından Bağdad valisi idi və Zülfüqar bəy onu öldürdü.

Başqa birisi Zülfüqar bəy ibn Noxud Sultandır ki, Əmir xandan sonra Bağdad valisi oldu. Şah Təhmasibin əleyhinə çıxdı və axırda öz mülazimi Əli bəy tərəfindən öldürüldü⁷².

Başqa biri Əmir xan ibn Məhəmmədi bəy ibn Gülabi bəy ibn Əmir bəy ibn Bəktaş bəydir ki, Təbrizin əmir əl-ümərəsi idi.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Məhəmməd xandır ki, Kaşan hakimliyi ona tapşırılmışdı və oğlu Dəlican xan da bacarıqlı əmir idi.

Və bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Heydər Sultandır ki, uzun illər Qum hakimi idi. Oğlanları İbrahim xan və Ədhəm Sultan da o çiçəklənən şəhərin hakimi olmaqla şərəflənmişdilər. Şah Təhmasib İbrahim xanı Ruma səfir göndərdi.

Əmirlərdən biri də Sultan Məsum xandır ki, Savə əyaləti ona mənsub idi.

Pornak tayfası

Bu tayfanın böyük əmiri Şahəli bəy olub. O, Həsən padşahın vaxtında böyük qüdrətə malik idi. Sufi Xəlil Mosullu ilə vuruşda öldürüldü⁷³.

Başqa biri Mənsur bəydir ki, Yaqub padşah vaxtında Şiraz əmirliyi ona mənsub idi.

Digəri Qasım bəydir ki, Mənsur bəydən sonra Şiraz hakimi oldu.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Mürtəzaqulu xandır ki, Məşhədin əmir əl-ümərası idi. O, Mənsur bəyin oğludur.

Və əmirlərdən biri Bağdad hakimi Barik bəy olub ki, I Şah İsmayılın zühuru zamanı İraqi-Ərəbin hökmdarı idi.

Başqa birisi Həsən bəy Şəkəroğludur ki, Rüstəm padşah vaxtında Muğan və Qaracadağın əmir əl-ümərası idi. Əlvənd zamanında başqa əmirlərə başçılıq edərək Gərmazərdə⁷⁴ I Şah İsmayılın yolunu kəsmişdi, (lakin) məğlub oldu və qaçıb canını qurtardı⁷⁵. Onun oğlu İsfahan Sultan I Şah İsmayıl dövründə Mərv hakimi idi və Əmir Nəcmilə⁷⁶ döyüşdə öldürüldü.

Digər əmirlər Mürtəzaqulu xanın qardaşları Kazım xan və Fərrux xandır ki, Damğan və Hezarcəribin⁷⁷ hakimliyi onların əllərində idi.

(Əmirlərdən biri də) Mürtəzaqulu xanın oğlu Məhəmmədqulu xandır ki, Şəbankarə⁷⁸ əyalətinin idarəsi ona tapşırılmışdı.

Və başqa biri Pırbudaq xandır ki, hazırda Təbriz hakimidir.

Şeyxavənd tayfası

Onlar Həzrət Sultan Şeyx Səfi əl-həqq və-d-dinin nəslindəndirlər⁷³. Onların böyük əmiri Məsum bəy Səfəvidir. (O), Şah Təhmasibin hakimiyyətinin əvvəllərində qorçı⁸⁰ idi, sonra bir müddət yüzbaşılıq etdi, ondan sonra Ərdəbil vəqflərinin mütəvəllisi oldu, daha sonra isə Şah Təhmasibin vəkili oldu və 976-cı ildə (26.VI.1568—15.VI.1569) Həccə gedərkən yolda Sultan Səlimin göstərişi ilə öldürüldü⁸¹.

Başqa birisi Zeynalabdin bəydir ki, I Şah İsmayıl vaxtında böyük əmir idi və 918-ci ildə (19.III.1512— 8.III.1513) Nəcm-i Sani ilə birlikdə Qıcduvan şəhərində həlak oldu⁸².

Çəpni tayfası

Bu tayfa Trabzon ətrafındakı Yuxarı Canik və Aşağı Canikdəndir (Canik-i ə'la və Canik-i süflə)⁸³ Onlar Oğuz xanın oğlu Gün xanın nəslindəndirlər⁸⁴. Bu tayfadan böyük əmir az çıxmışdır.

(Bu tayfadan olan) Şahəli Sultan əvvəlcə Süleyman Sultan Rumulunun mülazimi idi, axırda Van qalasının hakimi oldu. 955-ci ildə (11.II.1548—

29.I.1549) Sultan Süleyman Alkas Mirza ilə birlikdə İrana gələndə⁸⁵ (o), Van qalasını Sultan Süleymana təslim etdi. Buna görə Şah Təhmasib onu inək dərisinə çəkirdi (və o), dünyadan köçdü və (şah) onun qoşununu Süleyman bəy Çəpniyə tapşırırdı.

Və bu tayfanın başqa bir əmiri Məhəmməd bəy Cəlalogludur ki, Gürcüstan padşahı Ləvasanı⁸⁶ qətlə yetirdi və axırda Şirvanda özünü öldürdü.

Bayat və Bozçalı tayfası

«Bayat»—yəni «dövlətli» və «nemətli». Bu tayfa Oğuz xanın oğlu Gün xanın övladlarındanıdır. Bu tayfada böyük əmirlər az olmuşdur.

(Onlardan) Süleyman bəy Şah Təhmasibin yanında böyük nüfuzla malik idi, axırda o həzrətin əmri ilə kor edildi.

Onların kiçik əmirləri Hacı Üveys və Seyf bəy olmuşlar ki, Əsilməz Sultandan və onun oğlu Dondar Sultandan sonra Bayatın əmirliyi onların əlinə keçdi.

Onların böyük əmirlərindən (biri) Şahverdi Sultandır və digəri Uğurlu Sultandır ki, Şahverdi xan Lur ilə vuruşub həlak oldu⁸⁷, qardaşı Şahqulu Sultan Kərəhrud⁸⁸ və onun ətrafının hakimidir.

(Başqa bir əmir) Məhəmməd Sultandır ki, hazırda Nişabur şəhərinin əmirliyi ona mənsubdur.

Ərəbgirlu (tayfası)

Onlar Ərəbgir vilayətinin Çimişkəzək (mahalındandır)⁸⁹ və I Şah İsmayıl—Allah ona Cənnət bağçalarında yer versin!—vaxtında onlar arasında böyük əmir olmayıb.

Xınıslu tayfası

Bu tayfa Xınıs, Tərcan və Qarahisardandır⁹⁰. I Şah İsmayıl vaxtında onların böyük əmiri Ərzincan valisi Həsən bəy Eyqutoğlu idi.

(Onların böyük əmirlərindən) Div Sultan I Şah İsmayıl zamanında Bəlx⁹¹ hakimi oldu, özbəklərlə mühüm döyüşlər etdi və bütün vuruşlardan qalib çıxdı. Çaldıran döyüşündən sonra Şah İsmayıl onu hüzuruna çağırdı. Bir neçə dəfə Gürcüstana qoşun çəkdi və qələbələrlə geri döndü. Dayan Sultan Ustaclunun ölümündən sonra əmir əl-ümərə oldu. Şah İsmayılın vəfatından sonra Şah Təhmasibi taxta çıxardı. 933-cü ildə (8.X.1526—26.IX.1527) Çuhə Sultan Təkəulunun təhriki ilə öldürüldü⁹².

Əmir Sultan I Şah İsmayıl zamanında rumlu qorçilərin yüzbaşısı idi⁹³. O həzrətin vəfatından sonra Şah Təhmasibin xəzinədarı oldu. Çuhə Sultanın qətlindən

sonra təbil və bayraq sahibi olub⁹⁴, Qum valisi təyin edildi. Sultan Süleyman ikinci dəfə İraqa (İraqi-Əcəmə) gələndə⁹⁵, o, Dərcəzin⁹⁶ yaxınlığındakı Vəsə kəndində idi. Rumularla (osmanlılarla) şiddətli döyüşlər aparıb o həzrətin diqqətini özünə cəlb etdi və Qəzvin şəhərinin hakimliyini aldı, Saucbulaq, Pişkildərə, Ərəbsəidi, Simnani (kəndləri)⁹⁷ ona tiyul verildi və 944-cü ildə (10.VI.1587—29.V.1538) Şah Təhmasib Damğandan Məşhədə qədər Xorasan əyalətlərinin əmir əl-üməralığını ona əta etdi. O, 947-ci ildə (8.V.1540—26.IV.1541) Təbrizdə vəfat etdi.

(Bu tayfanın başqa bir əmiri) Zəif Yusifin oğlu Sufiyan Xəlifədir. Əslən Sivas şəhərindəndir. Pəhləvanlıqda birinci idi və özbəklər ilə şiddətli döyüşlər edib 943-cü ildə (20.VI.1536—9.VI.1537) Nişabur (yaxınlığındakı) Əbdülabad (kəndində) Übeyd xanla vuruşda öldürüldü⁹⁸.

Nurəli Xəlifə I Şah İsmayıl vaxtında Ərzincan hakimi idi. Rumularla (osmanlılarla) mühüm döyüşlər etmiş, Tokat şəhərini yandırmışdı. 922-ci ildə (5.II.1516—23.I.1517) Çimişkəkəkdə «Bıqlı Çavuş» adı ilə məşhur olan Mustafa paşa ilə vuruşda həlak oldu⁹⁹.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Süleyman Sultandır. Div Sultanın mülazimi idi və onun öldürülməsindən sonra, fərmana görə, onun yerinə keçdi, (9) 43-cü ildə (20.VI.1536—9.VI.1587) Vəramində¹⁰⁰ dünyadan köçdü. Onun oğlu Hüseyncan Sultan Əmir Sultan Rumulunun köməyi ilə Rey hakimi oldu, Məntəşa Sultan Ustaclunun ölümündən sonra Çuxursədin¹⁰¹ əmir əl-ümərası oldu və o zaman İskəndər paşa İrəvana gəldikdə¹⁰², onunla vuruşmadı və (9)58-ci ildə (1551) vəfat etdi. Şah Təhmasib onun qoşununu Div Sultanın oğlu Ədhəm bəyə həvalə etdi.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri də Şirvan valisi Aras Sultan idi¹⁰³.

Başqa birisi Yusifcan Sultandır ki, hazırda Turşizin¹⁰⁴ və o ətrafın hakimidir.

Təkəlu tayfası

Bu tayfa Məntəşa eli, Aydın eli, Sərxan eli, Həmid eli, Kermiyan və Ədasya diyarındandır və bu vilayətlərə bir yerdə Təkə eli deyirlər¹⁰⁵. 916-cı ildə (10.IV.1510—30.III.1511) o diyardan aləmin pənahı olan dərgaha gəldilər və Sultan Bayəzidin¹⁰⁶ əmirləri ilə mühüm döyüşlər etdilər, bütün vuruşlardan qalib çıxdılar.

Bu tayfanın mötəbər əmiri Yekan bəy I Şah İsmayılın dövründə böyük əmir idi¹⁰⁷.

Başqa birisi Çuhə Sultandır ki, I Şah İsmayılın vaxtında Kəlhor⁵⁰⁸ hakimi idi, Div Sultan Rumulunun qətlindən sonra əmir əl-üməra oldu və 937-ci ildə (25.VIII.1530-14.VIII.1531) Gəndoman yaylağında¹⁰⁹ öldürüldü.

Bu hadisənin təfsilatı belədir:

Hüseyn xan Şamlu Şirazdan gələrək, şahın hədsiz lütfələri sayəsində tay-tuşlarından seçildikdə, Çuhə Sultanın paxıllığı tutub onu öldürmək fikrinə düşdü.¹¹⁰ Bu məqsədlə ziyafət təşkil edib Hüseyn xanı dəvət etdi. Bəzi qorçilər bu qəsdən onu (Hüseyn xanı) xəbərdar etdilər və o həmin ziyafətə getmədi. Elə ki, gecə düşdü, (Hüseyn xan) şamlulardan bir dəstə ilə Çuhə Sultanın çadırının üstünə hücum çəkdi. Çuhə Sultan onların əlindən qaçıb özünü Şah Təhmasibin divanxanasına saldı. Hüseyn xan onu təqib etdi. Şahın çadırında o iki yolunu azmış əmir savaşağa başladılar və çəkişmə zamanı iki ox Şah Təhmasibin tacına dəydi.

(Həmin gün) keşikdə olan zülqədr qorçiləri şamlularla birləşdilər və Məsir adlı zülqədr qorçisi Çuhə Sultanı ağır yaraladı və o öldü. Amma təkəllər onun ölümünü gizli saxladılar. Düşərgənin yaxınlığında olan Burun Sultan Təkəllərinin oğlu Hüseyn Sultan köməyə gəldi, şamlular bu vuruşdan qaçıb İsfahana yollandılar və şamlulardan 300 nəfərə yaxını əsir tutulub təkəllər tərəfindən öldürüldü. Təkəlu əmirləri Çuhə Sultanın oğlu Şahqubadı (onun yerinə) vəkil etdilər və orduda fəsad törətməyə başladılar. Başqa tayfalar, o cümlədən, ustaclu, rumlu, zülqədr, əfşar birləşməyə məcbur oldular və bir neçə gün sonra İmamzadə Səhləli¹¹¹ yaxınlığında onlarla təkəlu (tayfası) arasında döyüş oldu. Şah Təhmasib də o tayfanın qətlinə fərman vermişdi. Nəhayət, təkəlu tayfası Kürdüstan yolu ilə min bir əziyyətlə qaçıb Bağdada getdi və oranın hakimi Məhəmməd xan Şərəfəddinoğlu Quduz Sultanı¹¹² və bəzi başqa ixtilafçıları öldürüb başlarını Şah Təhmasibin sarayına göndərdi. «Afət-e təkəlu» ifadəsi bu hadisənin tarixini göstərir¹¹³.

(Bu tayfanın başqa bir əmiri) Uləmadır ki, Azərbaycanda hakim idi və Çuhə Sultanın yerinə vəkil olmaq istədiyi üçün yeddi min süvari ilə Şah Təhmasib saayına yaxınlaşdı¹¹⁴. Elə ki, üsyan xəbəri şahın qulağına çatdı, onun üstünə hücum etdi, Uləma qaçıb özünü Van qalasına saldı və xandqar ona zərli paltar və qızıl saplarla tikilmiş əmmamə göndərdi və onu Ruma dəvət etdi. O, Sultan Süleymanın hüzuruna yetişən kimi onu İrana hücumə keçməyə təhrik etdi və Sultan Süleymanın İrana ikinci yürüşü onun səyi ilə olmuşdu¹¹⁵. Uləma Rumda (Türkiyədə) vəfat etdi.

Onların böyük əmirlərindən biri Məhəmməd xan Şərəfəddinoğludur. Əvvəlcə Çuhə Sultanın mülazimi idi, Əxi Sultanın qətlindən sonra Qəzvin hakimi oldu və Zülfüqar Türkmanın öldürülməsindən sonra İraqi-Ərəb valisi oldu. Sufiyan Xəlifə Rumlu öldürüldükdən sonra şahzadə Sultan Məhəmməd Xudabəndənin¹¹⁶ lələsi oldu və otuz ilə yaxın Heratda hakimlik etdi və o şəhərdə dünyadan köçdü. Onun oğlu Qazaq xan Herat hakimi oldu, qoşununun sayı on minə çatdı və Şah Təhmasibə qarşı çıxdı. Əmirlər Herata gedib onu həbs etdilər və o, (9)72-ci ildə (9.VIII.1564—28.VII.1565) vəfat etdi.

Bu tayfanın əmirlərindən biri Çərkəs Həsənin oğlu Qazi xandır. Atası Urmı (Urmıya) hakimi idi və Div Sultanın əmri ilə öldürülmüşdü. (Qazi xan) Hüseyn xandan sonra Herat hakimi və Bəhram Mirzanın lələsi oldu, axırda Ruma getdi¹¹⁷.

Sultan Süleyman İraq hakimliyini ona əta etdi və (9)47-ci ildə (8.V.1540—26.IV.1541) beş min nəfərlə o diyardan qaçıb Şah Təhmasibin hüzuruna gəldi və Şirvanın Bakı, Salyan və Mahmudabad (şəhərlərinin) hakimi oldu¹¹⁸ və Alkas Mirzanın təhriki, Şah Təhmasibin fərmanı ilə öldürüldü.

Burun Sultan uzun illər Şah İsmayılın adından Məshəd hakimi idi və Sultan Hüseyin Mirzanın nəvəsi Məhəmməd Zaman Mirzanı¹¹⁹ məğlub edib axırda Səksəncəkdə ustaclular tərəfindən öldürüldü¹²⁰.

Və bu tayfanın başqa bir əmiri Əli Sultandır ki, uzun illər I Şah İsmayılın adından Qəzvin hakimi idi. Axırda Bistamda özbək Übeyd xanla vuruşda öldürüldü.

TÜRKMƏN TAYFALARI

Onlar iki qola ayrılırlar: Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu; və uzun illər İranda hökmranlıq etmişlər.

QARAQOYUNLU TAYFALARI¹²¹

Onlar Ərciş¹²² ətrafında yaşayırdılar və onlara «barani» də deyirlər.

Qara Yusif ibn Qara Məhəmməd: Son dərəcə cəsur, mərd və güclü olmuşdur. Belə ki, Əmir Teymurla (Teymurlənglə) dafələrlə vuruşmuşdu və Sultan Əhməd Cəlairlə¹²³ birgə Ruma, oradan isə Şama getdi. Oranın (Şamın) padşahı Məlik Əşrəf Teymurun xoşuna gəlmək üçün hər ikisini həbs etdi. O vaxt onun bir oğlu oldu, adını Pırbudaq qoydular və Sultan Əhməd onu oğulluğa götürdü.

Əmir Teymurun ölümündən sonra¹²⁴ (Qara Yusif) həbsdən azad oldu. Onunla o vilayətə getmiş və dağılımış min atlı yenidən topladı və (Qara Yusif) oradan qaçıb Fərat çayının sahillərinə qədər sərhəd tayfaları və keşikçiləri ilə 180 döyüş edib qalib çıxdı. 809-cu il cumadiüləvvəl ayının 1-də (14.X.1406) Naxçıvan yaxınlığında Mirza Əbabəkrlə¹²⁵ ilə vuruşub qələbə çaldı. Və ikinci dəfə Təbriz yaxınlığındakı Sədrüddə 810-cu ildə (8.VI.1407—26.V.1408) Mirza Əbabəkrlə döyüşdükdən və onun atası Mirza Miranşahı¹²⁶ öldürdükdən sonra bütün Azərbaycan, İraqi-Ərəb və İraqi-Əcəmin bir hissəsinə hakim oldu. Axırda Mirza Şahrux onun qarşısını almaq üçün iki yüz min süvari ilə Reyə gəldi və paytaxtın mühafizəçiləri düşməni məhv etmək üçün on iki min dəfə «İnna fəthəna»¹²⁷ oxudular.

Qara Yusif ağır xəstə olmasına baxmayaraq, qeyrət göstərüb Təbrizdən Ucana¹²⁸ getdi və orada (8)23-cü il ziqədə ayının 7-də (13.XI.1420) cümə axşamı vəfat etdi. Bu vaxt oğlanlarından heç biri yanında deyildi. Ordu elə qarışdı ki, heç kəs qalmadı. Onu (...) qoyub dağılışdılar, (...) dəstəsi ora gəlib onun geyimini çıxardılar və daş-qaşla bəzədilmiş sırğalarına tamah saldılar, çıxarmağa imkan tapmayıb qulağı ilə birlikdə (kəsib) apardılar.

Onun (Qara Yusifin) altı oğlu var idi:

Birincisi, Pırbudaqdır ki, onu padşah edib qarşısında qızıl dəyənəklə dayanırdı, bu əsasla ki, sultan oğludur. O, atasının sağlığında vəfat etdi və bundan sonra Qara Yusif öz adından sultanlıq etməyə başladı¹²⁹.

İkincisi, Şahməhəmməddir ki, iyirmi üç il Bağdad hakimi olmuşdu. 836-cı il zihiccə ayının 18-də (5.VIII.1433) Baba Hacı Həmədani¹³⁰ tərəfindən öldürüldü.

Üçüncüsü, Əmir İsfahandır ki, Bağdadı qardaşı Şahməhəmməddən zor ilə aldı və on iki illik hakimiyyətdən sonra (8)48-ci il ziqədə ayının 28-də (8.III.1445) çərşənbə axşamı vəfat etdi.

Dördüncüsü, Əbu Səiddir ki, (8)38-ci ildə (7.VIII.1434—26.VII.1435) qardaşı İskəndər tərəfindən öldürüldü¹³¹.

(Beşincisi), Qara İskəndər ibn Qara Yusif: son dərəcə şücaətli və cəsur idi. Atasının ölümündən sonra taxta çıxdı. 824-cü il rəcəb ayının 27-də (28.VII.1421) bazar ertəsi Ələşkerddə¹³² Mirza Şahruxla iki gün döyüşüb böyük şücaət və qəhrəmanlıq göstərdi. Axırda əldən düşdüyü üçün qaçıb Ruma getdi və Mirza (Şahrux) qayıtıqdan sonra Azərbaycana gəlib taxta oturdu.

İkinci dəfə Mirza Şahrux onun üstünə qoşun çəkdi və (8)32-ci il zihiccə ayının 17-də (17.IX.1429) şənbə günü Səlmas yaxınlığındakı Zahir (kəndində) döyüş oldu. İskəndər iki gün qəhrəmancasına vuruşdu, amma bəxti müsəid olmadığından yenə məğlub olub Ruma yollandı və Mirza (Şahrux) getdikdən sonra yenə Azərbaycana hakim oldu. Və (8)39-cu ildə (27.VII. 1435—15.VII.1436) Mirza (Şahrux) yenə onun qarşısını almaq üçün Reyə gəldi. Qara Yusifin oğlu Mirza Cahanşah onun hüzuruna getdi və (Şahrux) İskəndərin fitnəsinin qarşısını almağı ona həvalə etdi. (Misra): sərxoşu saqinin qəməsinə tapşır!

(Altıncısı), Cahanşah Mirza ibn Qara Yusif: Arabir şer yazmağa meyl edirdi və təxəllüsü «Həqiqi» idi. Mirza Şahrux tərəfindən Azərbaycan valisi təyin edildi. Talışdakı Qızılağacda qışladı. Qardaşı İskəndər Rumdan geri qayıdıb Sürməli¹³³ qışlağından Təbrizə gəldi və oranı tutdu. Cahanşah onu dəf etməyə tələsdı və 840-cı ilin əvvəllərində (1436) Mərənd yaxınlığındakı Sufiyan (qəsəbəsində) iki qardaş arasında döyüş oldu. İskəndər Əlincəq qalasına qaçdı və orada (8)41-ci il fəvval ayının 25-də (20.IV.1438) onun cariyələrindən birinə aşiq olmuş oğlu Şahqubad tərəfindən öldürüldü¹³⁴ və onun meyidini Təbriz (yaxınlığındakı Vəlyankuhda yerləşən Əxi Sədəddin qülləsinə apardılar. Və əmisi onu (Şahqubadı) cəzalandırdı.

844-cü ildə (2.VI.1440—21.V.1441) (Cahanşah) Gürcüstana qoşun çəkdi və qələbə qazandı. 851-ci ildə (19.III.1447—6.III.1448) Diyarbəkər—qardaşı İskəndərin oğlu Əlvəndin üstünə yeridi. Oranın bəzi mahallarını tutdu. 856-cı ildə (23.I.1452—11.I.1453) İraq vilayətini tutdu və 857-ci ildə (1453) İsfahanda kütləvi qırğın törətdi. 859-cu ildə (22.XII.1454—10.XII.1455) Bağdadı tutdu və oranı qardaşı İsfahan bəyin oğlunun əlindən aldı¹³⁵. (8)61-ci ildə (29.XI.1456—18.XI.1457) Xorasana yollandı, Heratı tutdu və Əlaüd-dövlə ibn Baysunqur¹³⁶ ona pənah gətirdi. Bu zaman Sultan Əbu Səid Mavəraənnəhrdən onun üstünə yeridi və

Azərbaycandan Həsənəlinin qiyam xəbəri gəldi. Cahanşah onunla (Əbu Səidlə) süllh bağlamağa məcbur olub geri qayıtdı¹³⁷. Həsənəli qaçıb Bakı¹³⁸ qalasında gizləndi. Atası istəyirdi ki, onu yanına gətirib cəzalandırsın; (yalandan) bildirdi ki: «onun günahından keçdim». (Amma) arvadı Bəyim qoymadı və axırda onu (Həsənəlini) öz məmləkətindən qovdu.

O biri oğlu Pırbudaq Şirazda üsyan etdiyi üçün onu oradan çıxarıb Bağdada göndərdi və bu misranın hərfələri həmin tarixi köstərir: «Həqiqi kam-e del yabəd ze Şiraz»¹³⁹. O, (Pırbudaq) ora getdi, (amma), yenə də atasına tabe olmaq istəmirdi. 869-cu ildə (3.IX.1464—23.VIII.1465) (Cahanşah) oranı (Bağdadı) mühasirəyə aldı və bir ildən sonra tutdu və 870-ci il ziqədə ayının 2-də (16.VI.1466) bazar günü səhər qardaşı Məhəmməd (Mirza) Pırbudağı öldürdü.

873-cü ildə (22.VII.1468—10.VII.1469) (Cahanşah) Diyarbəkər—Həsən bəyin (Uzun Həsənin) üstünə qoşun çəkdi və qış çox sərt olduğu üçün Muş düzündən geri qayıtdı. O, gecələr oturmağa və gündüzlər yatmağa adət etdiyi üçün Rum padşahı onun adını «Yarasa» («Şəbpərə») qoymuşdu. O, evdə yatdığı və qoşunu başqa düşərgəyə yollandığı zaman Həsən bəy fürsət tapıb altı min süvari ilə onun üstünü aldı və həmin ilin rəbiüssani ayının 12-də (30.X.1468) qaçarkən naməlum bir şəxs tərəfindən öldürüldü. Oğlanları Məhəmmədi və Əbu Yusif əsir düşdü. Məhəmmədi öldürüldü və o biri kor edildi. (Cahanşah) 808-ci ildə (29.VI.1405—17.VI.1406) Mardin¹⁴⁰ (yaxınlığındakı) Mədrəsə (kəndində) anadan olmuşdu.

Həsənəli ibn Cahanşah: Atası onu öz ölkəsindən qovduqda, o, Diyarbəkər—Həsən bəyin yanına getdi (və ondan) qayğı gördü. Dəfələrlə atasının hüzuruna qayıtmaq istəsə də, yenə qorxub Həsən bəyin yanına gedirdi və yenə də hörmət görürdü. Axırda fitnəsi və xəyanəti məlum olanda, Həsən bəy onu qovdu və (o), qardaşı Pırbudağın yanına getdi. Atasının ölümündən sonra Təbrizə gəldi və xəzinəni öz tərəfdarı hesab etdiyi bir dəstə rəzilin arasında bölüşdürdü. Qardaşı Əbülqasım Kermənda qiyam qaldırdı və İsfahanı tutmaq istədi, amma müvəffəq olmadı. Çarəsiz qalıb qardaşına (Həsənəliyə) təslim oldu və onun əmri ilə öldürüldü. Və atasının xeyirli işlər görmüş və «Müzəffəriyyə» sarayını tikdirmiş arvadı Bəyimi boğub öldürdü, onun (Bəyimin) qardaşları Qasım və Həməzəni qılıncdan keçirdi.

Xülasə, sanki bu nahaq qanların əvəzi olaraq, o əzəmətdə ordu Xoyda Həsən bəyin qoşunu ilə üzləşəndə qorxudan xəndəklərdə gizləndi. Axırda Həsən bəyin mühafizəçiləri sapand daşları ilə onları qaçmağa məcbur etdilər. Həsənəli Bərdəyə—Qaramanlı tayfasının yanına qaçdı, oradan Ərdəbilə gəldi. Hər gün bir fitnə törədirdi. Axırda Həsən bəy oğlu Uğurlu Məhəmmədi onun üstünə göndərdi və 873-cü ilin şəvval ayında (14.IV.—12.V.1469) Həmədanda ələ keçib öldürüldü. Bununla o sülaləyə son qoyuldu¹⁴¹.

QARAQOYUNLU TAYFALARI HAQQINDA¹⁴²

Alpaut tayfası

Pir Məhəmməd bəy bu tayfanın böyük əmirlərindəndir. Pirbudaq Mirzanın ölümündən sonra Bağdad hakimi oldu. Həsən padşah onu mühasirəyə aldı və heç nə edə bilmədi. Elə o vaxtlar—872-ci ildə (2.VIII.1467— 21.VII.1468) vəfat etdi.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Rüstəm bəy Təvaçidir¹⁴³ ki, Səncəq döyüşündə¹⁴⁴ əsir düşdü.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri də Pir Məhəmməd bəy Sanidir ki, Həsən padşahın əmirlərindən idi və Tərcan döyüşündə dedi ki: «mən Həsən padşaham»! Ona görə Sultan Məhəmmədin əmri ilə Tokat qalasında dustaq edildi¹⁴⁵.

Bu tayfanın əmirlərindən biri də Qaraxan bəydir ki, Qara Yusifin adından Həmədan hakimi idi.

Başqa birisi Sərxan bəydir. O da Qara Yusifin böyük əmirlərindən idi.

Daha biri—Yaqub bəy Mirza İskəndərin böyük əmiri idi.

Başqa birisi Məhmad bəydir ki, Sultan Xəlil zamanında böyük əmir idi.

Baharlu tayfası

Onların böyük əmiri Əlişəkər bəydir ki, Cahanşah padşahın adından uzun illər Həmədan, Vorucerd və Nəhavənd¹⁴⁶ hakimi olmuşdur. Cahanşah onu Rüstəm Tərhan və başqa yaxın adamları ilə birlikdə Həsən padşahla döyüşə göndərdi və (o), Mardində əsir düşdü¹⁴⁷, o həzrət onu azad etdi və yenidən Həmədan hakimi oldu.

Onun övladları Pirəli bəy, Yarəli bəy və Bayram bəy də böyük əmirlər idilər. Pirəli bəy Səncəq döyüşündə Həsən padşah tərəfindən tutuldu və o həzrət onu azad etdi. Ondan sonra Cahanşahın kor edilmiş oğlu (Əbu) Yusif Mirzani taxta çıxardı və Nuzul¹⁴⁸ şəhəri ətrafında Lur-i kuçek¹⁴⁹ hakimi ilə vuruşdu və onu öldürdü. Axırda (həmin) şəhər yaxınlığında Həsən padşahın oğlu Uğurlu Məhəmməd tərəfindən məğlub edildi və Sultan Hüseyn Mirzaya (Bayqarayaya) pənah apardı.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Şahvəli bəydir ki, Səncəq döyüşündə öldürüldü.

Başqa birisi Əlişəkər (bəyin) nəvəsi Bayram xandır¹⁵⁰ ki, Humayun padşahın¹⁵¹ əmir əl-ümərası idi. Onun ölümündən sonra Cəlaləddin Əkbəri¹⁵² taxta çıxardı və bütün (zəruri) tədbirləri gördü. Axırda paxılların fitnəsi ilə onların arasına düşmənçilik düşdü və (Bayram xan) çox vuruşlardan sonra Həccə yollandı və yolda hindlilər tərəfindən öldürüldü.

Onun oğlu layiqli xidmətlərinə görə xanlar xanı (xan-xanan) oldu¹⁵³ və Cəlaləddin Əkbər padşah ona Sultan Hüseyn Mirza Səfəvinin¹⁵⁴ oğlu Rüstəm Mirza ilə birlikdə Dəkən ölkəsini¹⁵⁵ tutmağı həvalə etdi və o tərəflərin əksəriyyətini tutdu; hazırda o məmləkətin hökmdarıdır.

Çağırılı tayfası

Onların böyük əmiri Əmir Bəstəmdir ki, illərlə Qara Yusif Türkmənə vuruşdu və axırda onun əmir əl-ümərası oldu. (Onun) oğlanlarından Əmir Bayəzid Cahanşah padşahın divan əmiri (əmir-i divan) idi və ölümündən sonra qardaşı Əbülfəth bəy onu əvəz etdi.

Bayəzid bəyin oğlu Ömər bəy Cahanşahın böyük əmiri idi və Həsənəlinin məğlubiyyətindən sonra Əbu Səidin xidmətinə keçdi və axırda Həsən padşah tərəfindən əsir tutuldu.

Əli bəy Cahanşahın böyük əmiri idi və Səncəq döyüşündə Həsən padşahın qoşununun əlinə keçib öldürüldü.

Qaramanlı tayfası

Əmir Qaraman Qara Yusif zamanında bütün əmirlərdən böyük idi və Şirvan padşahı Sultan İbrahimlə döyüşdə¹⁵⁶ qəhrəmanlıqlar göstərmişdi.

Piri Qaraman Mirza İskəndərin böyük əmiri idi və ondan üz döndərüb Cahanşaha qoşuldu.

Bəxtiyar bəy Cahanşah zamanında ona pənah gətirdi. Buna görə Həsən padşah Sufi Xəlil Mosulluya Süleyman bəy Pornak və Əli bəy Ağacəri kimi böyük əmirlərlə birlikdə onu aradan götürməyi tapşırırdı. Sufi Xəlil qəflətən onun üstünə hücum çəkdi və Bəxtiyar bəyi iki yüz nəfər müləzimi ilə birgə qətlə yetirdi.

Və başqa birisi Bayram bəydir ki, I Şah İsmayıl zamanında Bəlx valisi idi və o həzrətin bacısının əri idi. Nəcm-i Sani ilə birlikdə Qicduvanda həlak oldu.

Onların əmirlərindən biri də Yarməhəmməd bəydir. (O), Qara Yusif zamanında böyük əmir idi.

Sədlü tayfası

Onların böyük əmiri Pirhüseyn bəydir ki, Ələşkerd döyüşündə¹⁵⁷ Mirza Şahruxun müləzimləri tərəfindən öldürülmüşdü.

Hüseyn Sədlü Cahanşahın adından Astrabad hakimi idi və Sultan Hüseyn Mirza Bayqara ilə vuruşub həlak oldu.

Başqa biri Saru Pirəlidir. Cahanşah Bağdadı fəth edəndə, o, Dəclədə boğuldu. Onun oğlanları Mirsübhən bəy və Əmir bəy Həsən padşahın əmirlərindən idilər.

Pirhüseyn bəyin övladlarından Alovxan bəy Şah Təhmasib zamanında kiçik əmir idi.

Fərhad xan Bayram bəyin övladlarından idi və I Şah Abbasın zamanında¹⁵⁸ yüksək sultanlıq rütbəsinə çatdı, bir müddət tam əzəmət və istiqlal ilə fələk vüqarlı padşahın xidmətində ixtiyar və iqtidar sahibi idi. Səltənətin əsas dayağı idi və onun düzgün rəyi olmadan hakimlərin təyini və çıxarılması, mühüm işlərin icrası baş vermirdi. Yüksək «Övlad» («fərzənd») ləqəbinə layiq görülmüşdü və heç bir xoşbəxtin təsəvvür edə bilməyəcəyi ali bir rütbəyə və möhtərəm mənəbəbə yetişmişdi. Bütün işlərdə və cəmi məsələlərdə etibar və etimad nöqtəsi olmuşdu. Axırda vəfasız fələk öz köhnə adətini göstərdi və onu kiçik bir təqsirlə asiman saraylı padşahın gözündən saldı.

Tale mənhus olub bəxt dönəndə ulduzlar və fələklər də öz təsirini göstərərək işini sona yetirdilər. İzzət və dövdət tacı ilə fəxr edən başını nizəyə keçirib Heratın bazar və məhəllələrində gəzdirdilər¹⁵⁹.

Bu qəziyyə 1007-ci ilin məhərrəm ayında (4.VIII.— 2.IX.1598) Heratda I Şah Abbas Xorasani özbəklərdən azad edəndə baş vermişdi və «fəth-e heri şod» ifadəsi onun tarixini göstərir¹⁶⁰.

(Fərhad xanın) qardaşı Zülfüqar xan hazırda mötəbər xanlardan biridir və səxavətinin çoxluğu ilə öz təbəqəsindən və taylarından seçilir və üstündür. I Şah Abbas onu Ruma səfir göndərdi və o, faydalı təsiri olan həmin səfərdə səy və mərdanəlik göstərdi. Yuxarılar və aşağılar arasında həmin səfirlik məlum və məşhur, insaf sahiblərinin dili və ağızında məzkurdur. Hal-hazırda Ərdəbilin hakimliyi ona tapşırılmışdır.

Hacılı tayfası

Şahəli bəy (...) əmirlərdən olmuşdu və 909-cu ildə (26.VI.1503— 13.VI.1504) Vəramində Hüseyin Kiya Çəlavı¹⁶¹ tərəfindən öldürülmüşdü.

Və bu tayfanın əmirlərindən biri Kor Seyiddir.

Bayburtlu tayfası

Bu tayfa Ərzincan yaxınlığında yerləşən Bayburtlandır və onların böyük əmiri Qaraca İlyasdır ki, I Şah İsmayılın cülusunun əvvəllərində onun hüzuruna gəlmişdi¹⁶².

Varsaq tayfası

Onların əslində Qaraman kimi məşhur olan yunan şəhərlərindəndir. I Şah İsmayıl vaxtında onlardan böyük əmir olmayıb. Onların kiçik əmirləri Musa bəy, Həsən Xəlifə—Xaf¹⁶³ hakimi, Mustafa bəy və Durhəsən Xəlifə olmuşlar.

Evoğlu (tayfası)

Bu tayfadan böyük əmir olmayıb. (Onlar) Səfəvi xanədanının müridlərindəndir və əksərən o həzrətin mətbəxində xidmət etmişlər.

Qaracadağlı tayfası

Bu tayfanın böyük əmiri Çavuş Mirzadır ki, I Şah İsmayıl vaxtında əmir olmuşdur.

Və bu tayfanın (əmirlərindən) biri Xəlifə Ənsardır¹⁶⁴.

KÜRD TAYFALARI HAQQINDA

Bu tayfada böyük padşahlar olmuşdur, o cümlədən, Nəcməddin Əyyubun oğlu Sultan Səlahəddin Yusif¹⁶⁵ ki, iyirmi altı il Misir, Şam, Hələb və Diyarbəkrdə hökmranlıq etmiş, şücaətli, səxavətli və ədalətli padşah olmuşdur, 589-cu ilin səfər ayında (6.II.—6.III.1193) Dəməşqdə vəfat etmişdir.

O diyarda hökmranlıq etmiş həmin sülalə budur: Məlik Əziz Osman, Məlik Mənsur Məhəmməd, Məlik Əfzəl Nurəddin Əli, Məlik Adil Əbubəkr, Məlik Saleh, Məlik Nəcməddin Əyyub, Məlik Müəzzəm Turanşah; həmən ölkələrdə onların hökmranlığı 81 il olmuşdur¹⁶⁶.

Belə deyirlər ki, Əyyubilər adlanan Misir sultanlarının əcdadı kürd qəhrəmanlarından Şadi adlı birisi imiş. (O), Sultan Məsud Səlcuqinin¹⁶⁷ vaxtında Tikrit qalasının¹⁶⁸ komendantı təyin edildi və öldükdən sonra şərəfli oğlanları Nəcməddin Əyyub və Əsədəddin Şirkuh o işi icra etdilər, ta o vaxta qədər ki, Əsədəddin bir nəfəri öldürdü və orada qalmağı məsləhət bilməyib Nurəddin Mahmud ibn İmadəddin Zəngiyə¹⁶⁹ pənah apardılar və şahın sevimlisi və qoşunun başçısı oldular.

Misir İsmaili dövləti zəifləməyə başlayanda o zaman Misir hüdudlarına basqın edən türklərin təhlükəsini dəf etmək üçün Nurəddin Mahmuddan kömək istədi və o, dəfələrlə Əsədəddini müzəffər qoşunla köməyə göndərdi. Əsədəddin axırıncı dəfə Azid İsmailinin¹⁷⁰ vəziri Şaburu (Şapuru) öldürdü və yerinə keçdi. İki aydan sonra o da axirət dünyasına köçdü. Qardaşı oğlu Səlahəddin Yusif ibn Nəcməddin Əyyub onu əvəz etdi və 567-ci ildə (4.IX.1171—22.VIII.1172) Azidin ölümündən sonra bütün Misirin və onun ətrafının valisi oldu, başqa iddiaçıları aradan götürdü. Nurəddin Mahmud Zəngidən xahiş edib atası Nəcməddin Əyyubu Misirə gətirdi. Nəcməddin Əyyub Yaqub kimi hicran çəkmiş gözlərini Misirdə sultanlıq edən əziz Yusifin görüşü ilə işıqlandırdı¹⁷¹. (Səlahəddin) atasının məsləhətinə görə, Nurəddin Mahmud Zəngiyə xidmət yolundan çıxmırdı, Nurəddin də o torpaqları ona güzəştə gətirdi.

Səlahəddin cahangirlik qılıncını sıyırıb az bir müddətdə o vilayəti din və dövlət düşmənlərindən təmizlədi. O qədər səxavətli idi ki, səltənətin genişliyinə, məmləkətin böyüklüyünə və qənimətlərin bolluğuna baxmayaraq, 589-cu il səfər ayının 7-də (12.II.1193) səhər keçinərkən, onun xəzinəsində 47 dirhəmdən artıq pul yox idi.

Deyirlər, Azidin xəzinəsindən Səlahəddin Yusifin əlinə keçən qiymətli şey bir zümrüd əsa və gözəl xətlə, yazılmış yüz min nüsxə nəfis kitab olub.

Misir, Şam və Yəmən yüz ilə yaxın Əyyubilərin hakimiyyəti altında olmuşdur və onların çoxu gizli sultanlıq xalası geymişlər. Axırı 662-ci ildə (4.XI.1263—23.X.1264) süqut edib qulamlara çevrildilər və 923-cü ildə (24.I.1517—12.I.1518) Rum padşahı Sultan Səlim onların sonuncusu olan Qansuhu¹⁷² məğlub etdi və o məmləkət rumluların (osmanlıların) əlinə keçdi.

LUR TAYFALARI HAQQINDA

Luristan təxminən 300-cü ildə (18.VIII.912—7.VIII. 913) o diyarın hakimi olmuş iki qardaşın adı ilə iki hissəyə bölünmüşdür: Bədr—Böyük Lurun valisi, Mənsur—Kiçik Lurun valisi. Uzun müddət Luristanın hakimliyi onların əlində idi.

Onların böyük padşahı Nəsirüddövlə ibn Mərvan¹⁷³; əlli iki il Cəzirə¹⁷⁴ və Diyarbəkrdə sultanlıq etmiş və 453-cü ildə (26.I.1061—14.I.1062) vəfat etmişdir. Ondan sonra övladları Nəsr, Səid və Mənsur o diyarda hakimlik etmişlər¹⁷⁵.

Və onların böyük əmirlərindən biri Bitlis¹⁷⁶ padşahı Şərəfəddin xanın oğlu Şəmsəddin xandır¹⁷⁷.

Kiçik əmirlərdən (biri) Həsə bəy Dünbülidir ki, Xoyda İskəndər paşa ilə vuruşda həlak oldu¹⁷⁸.

İKİNCİ HISSƏ

SOL TƏRƏFDƏ (CİNAHDA) OLAN TAYFALAR HAQQINDA

Ustaclu (tayfası)

Onlar I Şah İsmayılın zühurunun əvvəllərində Ərzincan yaxınlığında öz köçləri ilə xoşbəxt orduya qoşuldular. Onların böyük əmirləri çoxdur. O cümlədən:

Xan Məhəmməd yeddi il I Şah İsmayılın adından Diyarbəkər hakimi idi, az bir qoşunla dəfələrlə zülqədr ordularını məğlub etmişdi və 920-ci ildə (26.II.1514—14.II.1515) Çaldıran döyüşündə həlak oldu.

Onun qardaşı Qara xan ondan sonra Diyarbəkər əmir əl-ümərası oldu və 922-ci ildə (5.II.1516—23.I.1517) Mardin (yaxınlığındakı) Qoruqtəpədə «Bıçlı Çavuş» adı ilə məşhur olan Mustafa paşa ilə döyüşdə öldürüldü¹⁷⁹.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Çayan Sultandır¹⁸⁰ ki, Hüseyin bəy Lələ çıxarıldıqdan sonra I Şah İsmayılın əmir əl-ümərası oldu və 930-cu ildə (10.XI.1523—28.X.1524) vəfat etdi.

Onun qardaşı Köpək Sultan vəkillik mənəsbə üstündə Div Sultan Rumlu ilə vuruşub 933-cü ildə (8.X.1526—26.IX.1527) Şəhrurda (Şəurda) öldürüldü¹⁸¹.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri I Şah İsmayılın bacısı oğlu və Şah Təhmasibin bacısının əri Abdulla xandır. Çuhə Sultanın ölümündən sonra Hüseyin xan Şamlu ilə şərikli Şah Təhmasibin əmir əl-ümərası oldu, sonra isə Şirvan hakimi oldu və az bir qoşunla Qasım bəy Şirvanini¹⁸² məğlub etdi və 974-cü ildə (19.VII.1566—7.VII.1567) dünyadan köçdü. (O), siyasətçilikdə şahın bütün əmirlərindən seçilirdi.

Başqa biri Məntəşa Sultandır ki, Şah Təhmasib zamanında Azərbaycan əmir əl-ümərası idi və Şah Təhmasib ona «lələ» deyər müraciət edirdi. 953-cü ildə 4.III.1546—20.II.1547) qəflətən vəfat etdi.

Başqa biri Bədr xandır ki, Şah Təhmasibin divanbəyi idi, Şahqulu Xəlifədən sonra qoşunun sərdarı oldu və Astrabad yaxınlığında özbək Əli Sultanla vuruşub əsir düşdü¹⁸³. Axırda o bəladan (əsirlikdən) xilas oldu və Qəzvin şəhərinə gəldi. Amma (şahın) kimiya təsirli nəzərini cəlb etmədi, ona görə çox məyus oldu və elə o dövrdə vəfat etdi.

Başqa birisi Qazaq Sultanın oğlu—Çayan Sultanın qardaşı oğlu—Şahqulu Sultandır ki, uzun illər Şah Təhmasibin adından Məşhəd hakimi idi və 958-ci ildə (1551) Şah Təhmasib onu çağırub İsmayıl Mirzanın¹⁸⁴ lələsi təyin etdi. Hüseyinca Sultan Rumlunun vəfatından sonra Çuxursədin əmir əl-ümərası oldu və Şah Təhmasib onu Ruma səfir göndərdi¹⁸⁵. Oradan qayıtdıqdan sonra Qəzvin şəhərində axirətə köçdü. Şah Təhmasib onun qoşununu Məhəmmədi xana—boyunun qısalığına görə şah ona «Toxmaq xan» ləqəbi vermişdi¹⁸⁶.

Onun qardaşı Şahəli Sultan uzun illər Astrabad hakimi idi və az bir qoşunla özbək Əli Sultanı məğlub etdi və axırda Reydə fani dünyadan əbədi aləmə köçdü.

Başqa birisi Sədrəddin xandır ki, Astrabad hakimi və İsmayıl Mirzanın lələsi idi. Axırda əmirlikdən azad edildi. Öz səxavəti ilə bütün əmirlərdən seçilirdi.

Başqa biri də Məhəmməd xan Asayışoğludur ki, Astrabad hakimi idi.

Başqa birisi Əhməd Sultan Sufioğludur ki, I Şah İsmayılın vaxtından Cam döyüşünün baş verdiyi 935-ci ilə (15.IX.1528—4.IX.1529) qədər¹⁸⁷ Kerman hakimi idi. Əvvəlcə Çuhə Sultan və başqa əmirlərlə birlikdə məğlub oldu və özbəklər kəsibə¹⁸⁸ başladılar. Qəziyyə əksinə dönüb Übeyd xanın çiyinə şeşpər dəyəndə, vuruşdan əl çəkib Kuckunci xan və Canıbəy xanla Mərvə qədər dayanmadı. Həmin günün axşamı Çuhə Sultan geri dönüb şahın düşərgəsinə gəldi və Əhməd xan Kermanadək heç bir yerdə atının cilovunu çəkmədi. Buna görə Şah Təhmasib onu azad edib Kermanın idarəsini Mustafa bəy Saruşeyxlu-Əfşarın oğlu Şahqulu bəyə tapşırırdı, çünki o həmin döyüşdə mərdlik göstərmiş on yeddi yara almışdı. Şah Təhmasib onun qamətini sultanlıq xalası ilə bəzəyib Kermana yola saldı.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Şahqulu Sultan Yekandır. Uzun illər Herat hakimi və şahzadə Məhəmməd Xudabəndənin lələsi idi. II Şah İsmayılın taxta çıxdığı ildə onu Heratda öldürüb malını qarət etdilər¹⁸⁹.

Şah Təhmasibin vəfat ilində¹⁹⁰ bu tayfadan hakim olan digər əmirlər aşağıdakılardır:

Məhəmməd xanın nəticəsi və Məntəşa Sultanın nəvəsi Murad xan Lahican valisi idi.

Piri bəy Rey hakimi idi.

Məhəmməd Sultan Çuxursəd əmir əl-ümərası idi.

Məntəşa Sultanın oğlu Temir xan Sistan hakimi idi.

Vəli bəy Xorasan mahallarından birində idi.

Hüseyn bəy Yüzbaşı sarayda idi.

Allahqulu Sultan və İbrahim bəy Xorasanın bəzi mahallarına hakim idilər.

Pirqulu bəy də Xorasanda idi.

Mahmud bəy Nişaburda idi.

Çıraq Sultan və Mustafa bəy Xoy şəhərində idilər.

Şahqulu Sultan Yekanın oğlanları Mürşüdqulu Sultan və İbrahim Sultan Xorasanda istiqlal bayrağı ucaltdılar. Mürşüdqulu Sultan Türbət qalasını¹⁹¹ tutdu. Şanlı Sultan Məhəmməd padşah (Xudabəndə) Xorasana gəldi. O, itaətsizlikdən və üsyandan dəm vurdu və müzəffər əsgərlər Türbət qalasını bir müddət mühasirədə saxladıqdan sonra sülh təklif etdi. Bu cürət nəticəsində günbəgün işləri həddini aşdı və ona gətirib çıxardı ki, Əliqulu xan Şamlu və Xorasanda olan digər əmirlərlə döyüşəsi oldu və qələbə küləyi ona tərəf əsdi və o vaxt 15 yaşında olan I Şah Abbası şamlu əmirlərinin əlindən alıb Məşhədə yollandı¹⁹². Qardaşı İbrahim xan Ustaclunu orada qoyub köçbək köç paytaxt Qəzvinə gəldi, sikkə və xütbələr həzrəti-

əlanın xoşbəxt ləqəbləri ilə—Allah-taala onları ucaltsın!—bağlanıb bəzədildi və bu həqiqin «Əsəh ət-təvarix»də yazdığı kimi, İraqı (İraqı-Əcəmi) digər qiyamçı və itaətsizlərdən azad etdikdən sonra özbək Abdulla xanın Xorasana hücum xəbəri yetişdi. Ətraf-əknafda olan əsgərləri toplayıb I Şah Abbasla birlikdə Xorasana yollandı. Həddən artıq müstəqillik qazandığı üçün Keyvanın (Saturi) qulamlıq etdiyi o şahın (Abbasın) əmri ilə Bistam çəmənliyində öldürüldü¹⁹³ və Məşhədin idarəsi Ümmət xana tapşırıldı.

Bu tayfanın böyük əmirilərindən biri Həmədan valisi Həsən xandır.

Başqa birisi Mahmud Sultan Sufioğlunun oğlu Əlixan Sultandır.

Zülqədr tayfası

Bu tayfa Əlbistan və Mərəşdə yaşayır¹⁹⁴ və özlərinin müstəqil padşahları olub; məsələn, Məlik Aslan, Nəsirəddin, Süleyman və Əlaüddövlə¹⁹⁵.

Onların çoxu şanlı Səfəvi xanədanının müridləridir. I Şah İsmayılın cülusunun əvvəllərində onların böyük əksəriyyəti aləmin pənahı olan dərgaha gəldilər və Şirazın idarəsi onlara tapşırıldı. Şirazda hakimlik etmiş şəxslərin adları belədir: Sultan Xəlil, Əli Sultan, Murad Sultan, Həməzə Sultan, Qazi xan, İbrahim xan, Əli Sultan Tatioğlu, Şahvəli Sultan, Bərxurdar Sultan, Məhəmmədcan Sultan, Vəli Sultan.

Bu tayfanın böyük əmirilərindən Məhəmməd xan Zülqədroğlu ibn Kor Şahrux ibn Əlaüddövlə paşa Zülqədr Şah Təhmasibin yanında böyük nüfuza malik idi və 940-cı ildə (23.VI.1533—12.VII.1534) Rum padşahı Sultan Süleyman İrana gələrkən, o, Sultaniyyədə onun ordusuna qoşuldu və onun adından Ərzənərrüm (Ərzrum) hakimi oldu. Orada bir qala tikdi və axırda Rumelidə¹⁹⁶ vəfat etdi.

Bu tayfanın başqa bir böyük əmiri Şahqulu Xəlifədir. Əvvəlcə Şah Təhmasibin qorçisi idi, Dəlu Şeyxinin öldürülməsindən sonra eşikağası oldu. Məhəmməd bəy Ərdivanoğlunun vəfatından sonra Şah Təhmasibin möhrdarı¹⁹⁷ oldu. Astrabadda sancıdan öldü.

Onların böyük əmirilərindən biri Şahrux xandır. O da II Şah İsmayılın və Sultan Məhəmməd padşahın vaxtında möhrdarlıq mənəbi ilə şərəflənmiş və əzizlənmişdi¹⁹⁸.

Başqa biri Ümmət xandır ki, türkmən və təkəlu döyüşündə¹⁹⁹ məğlub olandan sonra Yəzdə getdi və orada qorçibaşı Qulu xan Əfşarın vəziri Məqsud bəyin əli ilə öldürüldü.

Başqa biri Əli xandır ki, Sultan Məhəmməd padşah onu Şiraza hakim göndərdi. Zülqədr əyanları ondan üz döndərdilər, onun vəkili və kürəkəni olan Mehdiqulu bəy onu öldürüb xan oldu.

Bu tayfanın böyük əmirilərindən biri Yaqub xandır. Mehdiqulu xan Qəzvində Mürşüdqulu xan Ustaclunun göstərişi ilə öldürüldükdə, I Şah Abbas Fars vilayətinin idarəsini ona həvalə etdi. Elə ki, o, Yəzd döyüşündə Bəktaş xana qalib

gəldi və tam istiqlal və təsvirolunmaz təntənə ilə Farsa qayıtdı, İstəxr qalasının²⁰⁰ möhkəmliyinə güvənib üsyən və itaətsizlikdən dəm vurmağa başladı, qalaya həddən artıq ehtiyat və azuqə daşırıb yığıdı. I Şah Abbas o tərəfə yollandıqda, o, qorxub və ümitsizləşib qaladan çıxdı, bir neçə gündən sonra öldürüldü və cəsədini onunla qalaya çəkilməmiş 150 əyanı ilə birlikdə həmin gün tamaşa göstərən kəndirbazın kəndirindən asdılar və o vilayətin idarəsi Bünyad xana tapşırıldı²⁰¹.

Hazırda bu tayfanın əmirlərindən Nədir xan möhrdardır.

Əfşar tayfası

«Əfşar»—yəni «ovda çevik olan». Onlar Oğuz xanın oğlu Yıldız xanın övladlarıdır. Qədimdən İranda olmuşlar və bir qismi Şamdan gəlmişdir.

Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan ibn Eldənizin²⁰² zamanında Şumlə Əfşar Xuzistan valisi idi və onunla çəkişirdi, 590-cı ildə (27.XII.1193—15.XII.1194) ölmüşdü.

Həsən padşahın və digər Ağqoyunlu sultanlarının zamanında Mənsur bəy Əfşar Kuhkiluyə²⁰³ hakimi idi. (O), Qasım bəy Pornakı məğlub etmişdi. Əbədi qızılbaş dövləti vaxtında Şahrux xan, Əlvənd xan, Mahmud xan, Rüstəm xan və Xəlil xan Kuhkiluyə hakimi olmuşlar.

Başqa biri Danə bəydir ki, I Şah İsmayıl zamanında böyük əmir idi və 916-cı ildə (10.IV.1510—30.III.1511) Mərv (yaxınlığındakı) Tahirabad (kəndində) özbək Qənbər bəy və Canvəfa Mirza ilə döyüşüb həlak oldu.

Onların böyük əmirlərindən biri Mustafa Sultanın oğlu Şahqulu Sultan Kerman hakimidir.

Yaqubsultan bəy də onların əmirlərindəndir.

Başqa biri Sevindik bəy qorçibaşısıdır ki, Şah Təhmasibin yaxın adamlarından idi²⁰⁴.

Şah Təhmasibin vəfat etdiyi ildə Qulu Sultan— Kerman hakimi, Xəlil xan—Kuhkiluyə hakimi, Hüseyin Sultan—Fərah²⁰⁵ hakimi (idi), Xosrov bəy, Şahəli bəy və Əliyar bəy—Xorasan mahallarında, Həmzə bəy—Azərbaycanda və Məhəmməd bəy Farsda idi.

Sultan Məhəmməd padşahın vaxtında Qulu Sultan qorçibaşısı oldu²⁰⁶ və Kermanın idarəsi onun əmisi uşaqlarından biri olan Vəli Sultana tapşırıldı. Xacə İxtiyarəddin Əbdülqadir Kermaninin saxtakarlıqla əldə edilmiş dövlətinin və Ağa Kəmalinin oğlu Ağa Zeynəddinin əmlakının ələ keçirilməsi Vəli Sultanın oğlu Bəktaş bəyə həvalə edildi²⁰⁷. Bəktaş bəy bacarıqlı və hiyləgər adam olduğu üçün əlindən gələnlə üsullarla Xacə Əbdülqadirin qızını aldı. Xacə və onun ağıllı, dəyanətli, cavan oğlu Mirza Məhəmməd Müzəffər bu itkiyə dözməyib Kəbəni ziyarət bəhanəsi ilə çıxıb getdilər. Bəktaş bəy onların hər il on min tümən gəlir verən mülklərini, Kermanın digər zadəganları və sultanlarının əmlakı ilə birlikdə öz əlinə keçirdi və atasına sultanlıqdan yalnız quru ad qaldı və get-gədə işi o yerə

çatdı ki, seyidlər seyidi və səadət mənbəyi, islam məmləkətlərinin seçilmişsi və insan tayfalarının yol göstərəni Əmir Qiyasəddin Məhəmməd «Mirmiranın»²⁰⁸ qızına evləndi və Yəzdi (də) əlinə keçirib özünü xan və sultan adlandırdı.

Qulu xan Qorçibaşının oğlu Yusif xan Əbərkuh hakimi idi və həlim, səxavətli, dərviş təbiətli adam idi, alimlərə və şairlərə iltifat göstərirdi, ağıllı adamlarla bir saatlıq söhbəti yüz illik hökmdarlığa bərabər tuturdu. Bəktaş xan onu arabir Yəzdə dəvət edir və onunla söhbət edirdi, Əbərkuh da onun (Bəktaş xanın) hökmranlığı altında idi. Və paytaxt İsfahanın darğası Yuli Sultanı da vədə və hədələrlə aldadıb (öz tərəfinə çəkmişdi).

I Şah Abbas İbrahim xan Zülqədrin oğlu Yaqub xanı Farsa hakim təyin etdikdən sonra (Yaqub xan yola düşüb) Yəzdə çatdıqda, Bəktaş xan onu qarşıladı və istəyirdi ki, o, (dincəlmək üçün) düşsün və söhbət zamanı mülazimləri ilə birgə həbs etsin. O, (Yaqub xan) onların istəyindən duyub düşüb yorğunluğunu bəhanə gətirərək, Əhəristanda²⁰⁹ yerləşən Baği-Gülşəndə dayandı, həmin günün axşamı icazəsiz və vidalaşmadan Farsa yollandı. Orada müstəqil olan kimi qoşun toplayıb 10—12 min nəfərlə Yəzdə tərəf yeridi. Bəktaş xan yanında olan süvari və piyadaları cəm edib min nəfərlə onun qarşısına çıxdı və Yəzdin 4 fərsəxliyində yerləşən Çəmtəft düzənliyində düşmən qoşunlar üz-üzə gəldilər. Bəktaş xan mərdliklə vuruşsa da, bəxti müsaid olmadığı üçün məğlub oldu və geri qayıtdı. Yaqub xan onu təqib etdi. O, (Bəktaş xan) Mirmiranın (Əmir Qiyasəddinin) hündür hasarları olan evində gizləndi. Yaqub xan Əhəristanda düşərgə saldı və bir neçə nəfəri onu gözlətməyə saxladı. O, (Bəktaş xan) gecə istədi ki, evin arxasında olan qapıdan çıxıb Kermana getsin. Onu gözləyən İbrahim bəy Alıcı Zülqədr onunla rastlaşıb tanıdı və istədi ki, onu tutub (Yaqub) xanın yanına aparsın Bəktaş xan qəzəblənib o qədə vuruşdu ki, (axırda) həlak oldu.

Bu hadisədən sonra Yaqub xan Yusif xanı Kermanı idarə etməyə göndərdi və bu zaman Vəli xan sarayda qorçibaşı idi. Əliqulu xan Geramilu-Şamlu Yəzd qalasında idi—Bəktaş xan onu mühasirədə saxlayırdı. O, bu mühasirədən xilas olub Yəzdin müstəqil darğası oldu və bir həftə sonra Yaqub xan Yəzddən köç edib Farsa yollandı.

Yusif xan Kermana çatıb Bəktaş xanın tikdirdiyi dağ qalasını möhkəmləndirdi. (Lakin) lazımı fərman verilmədən Kerman hakimi olduğu üçün I Şah Abbas əmr etdi ki, o vaxt Fars valisi olan Fərhad xan qorçibaşı Vəli xan Əfşarla və indi yüksək xanlıq mənəbinə layiq görülmüş və Fərah, İsfizar, Ğur və o ətrafın²¹⁰ hakimi olmuş İsmayılqulu Sultan Alplu-Əfşarla birlikdə Kermana gedib Yusif xanı həbs etsin və Kerman əyalətinin yarısı Vəli xana, yarısı İsmayıl xana mənsub olsun.

Fərhad xan və (adları çəkilməmiş) şanlı əmirlər Kermana gəldilər. Yusif xan qalaya sığındı və bir həftə sonra onu dincliklə qaladan çıxardılar. Fərhad xan saraya yollandı və Vəli xanla İsmayıl xan Kermada sultanlıq taxtına oturdular²¹¹.

(Bu zaman) özbəklər Xorasani tamamilə tutmuşdular və Tun və Cunabəd²¹² hakimi Süleyman Xəlifə Türkman və Qain hakimi Sultanəli Xəlifə onlar tərəfindən öldürülmüş, Mustafa xan Kəngərli Təbəş qalasında²¹³ mühasirəyə alınmışdı; onların (özbəklərin) ağalığı Yəzdə və Kermana qədər gedib çıxırdı. Buna görə I Şah Abbas əmr etdi ki, Vəli xan və İsmayıl xan Mustafa xana kömək üçün ora getsinlər. Onlar qoşunu və camaatı yığıb Təbəşə yollandılar və düşmənlər üz-üzə gəldilər. İsmayıl xan döyüşdə mərdlik və şücaət göstərdi, onun səyi nəticəsində özbəklər məğlub oldular, çoxlu əsir və axtarma²¹⁴ əfşar igidlərinin əlinə keçdi. Sağ-salamat və qənimətlərlə paytaxta yollandılar.

I Şah Abbas İsmayıl xanı şahənə nəvaziş və iltifatlarla şərəfləndirib başıuca etdi, Vəli xan qoca olduğu üçün Kerman mülklərini ona tiyul verdi və icazə verdi ki, Kermanın bir guşəsində əbədi dövlətə dua etməklə məşğul olsun. Və Kermanın idarəsi Gəncəli xan Zigə tapşırıldı. Əvvəllər Əmir xan Əfşarın tiyulu olan Kazerun²¹⁵ və onun ətrafı İsmayıl xana verildi. 1007-ci ildə (4.VIII.1598—23.VII.1599) I Şah Abbas Xorasani (özbəklərdən) azad edəndə, Hüseyin Sultan Əfşarın tiyulu olan Fərah və İsfizar da o həzrətə (İsmayıl xana) tapşırıldı və (sonra) Ğur əyalətinin idarəsi də buna əlavə edildi. Hazırda orada sultanlıq taxtında oturub, əsgərlər və rəiyyət onun dövlətindən xoşhal, oturaq və köçəri onun səxavətindən firavan yaşayırlar.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri Astrabad valisi İskəndər xandır. Bistamda öz əcəli ilə öldü və vəsiyyətinə görə Məşhədin bir fərsəxliyində yerləşən Toroqda dəfn olundu.

Bu tayfanın əmirlərindən biri də İskəndər xanın qardaşı Bədr xandır ki, qardaşının ölümündən sonra Astrabad hakimliyi ona verildi. I Şah Abbas onu qorçibaşı təyin etdi və Bistam çəmənliyində yenə o həzrətin göstərişi ilə Şahqulu Sultan Piyada Türkmanla birlikdə qətlə yetirildi.

Başqa biri Əmiraslan Sultan Ərəşlu-Əfşardır. Onun oğlu Təhmasibqulu xan Azərbaycanda Şah Sultan Məhəmmədin qorçibaşısı idi və I Şah Abbas zamanında Həmədan hakimi olmaq şərəfinə layiq görüldü.

Başqa biri Şuştər²¹⁶ hakimi Şahverdi xandır. O, cilovdarbaşı Murad bəy Şamlu tərəfindən öldürüldü.

Başqa biri Fərah hakimi Yekan Sultan, (daha sonra) Hüseyin Sultan və Xosrov Sultandır ki, Heratda Şahqulu Sultan Yekani öldürdü.

Başqa biri Kuhkiluye hakimi Həsən xandır. I Şah Abbas onu Ələmut qalasında həbs etdi və orada öz əcəli ilə öldü.

Başqa birisi İskəndər xan Səmiran²¹⁷ və Kuhkiluyenin bir hissəsinin hakimi idi və Şah Qələndər Dehdəştə²¹⁸ onun tərəfindən öldürülmüşdü.

Qacar tayfası

Bu tayfa qədimdə Gəncə və Bərdədə yaşamışdır və bir qismi Şamdan gəlmişdir.

Onların böyük əmiri Piri bəydir ki, I Şah İsmayılın cülusunun əvvəllərində Osman bəy Mosullu ilə vuruşaraq qalib gəldi, Sultan Muradla döyüşdə Əsilməz bəy Türkmənə məğlub etdi²¹⁹ və 918-ci ildə (19.III.1512—8.III.1513) Nəcm-i Sani ilə birlikdə Qicduvanda öldürüldü.

Başqa biri Dərəcə Sultandır ki, «Qudurmuş xan» adı ilə məşhurdur. Urfədə Sultan Murad ibn Yaqubu məğlub etdi və qətlə yetirdi və Mardin (yaxınlığındakı) Qoruqtəpədə Qara xan Ustaclu ilə birlikdə Mustafa paşa «Bıqlı Çavuş»la döyüşdə həlak oldu.

Başqa biri Şahverdi Sultan Ziyadoğludur ki, Şah Təhmasib ona «Müsaib» deyirdi və o, şanlı döyüşlər etmişdi—Gürcüstan padşahı Ləvasanı öldürmüş, Qorqin və Simaonu məğlub etmişdi²²⁰ və Bargiridə²²¹ Süleyman bəy kürdü də öldürmüşdü.

Bu tayfanın böyük əmirlərindən biri də Budağ xandır ki, Şah Təhmasibin təvəçisi idi. İki dəfə Qəndəharı qoyub şahın hüzuruna gəlmişdi, ona görə hörmətdən düşmüşdü²²². Amma Nişaburda özbək Saru Quzğanla mərdliklə vuruşmuş və elə o vaxtlar vəfat etmişdi.

Başqa biri Van qalasının hakimi Göckə (Gögçə) Sultandır. Sonra İsmayıl Mirzanın lələsi və axırda Nişabur valisi oldu. Astrabadda fani dünyadan əbədi aləmə köçdü.

Başqa biri Şahverdi Sultan Ziyadoğlunun oğlu Xəlil Sultandır ki, pəhləvan bir adam idi. Bir neçə il Astrabad hakimi oldu və dəfələrlə Yaxa-Türkman (tayfasını)²²³ məğlub etdi. Axırda o vəzifədən çıxarılıb öldürüldü.

Onun qardaşı İbrahim bəy Arran əmir əl-ümərası idi və Gəncədə fani dünyadan əbədi aləmə köçdü.

Şah Təhmasibin vəfat etdiyi ildə (bu tayfadan: olan) əmirlər:

Yusif Xəlifə Gəncə hakimi idi²²⁴.

Mirza Əli Sultan orduda idi.

Qubad bəy Xorasanda idi.

Hüseyn bəy Şirvanda idi.

Süleyman bəy paytaxt Qəzvində idi.

Köçürdü: **Məhəmməd Rəşid.**
1013 (30.V.1604—18.V.1605).

ŞƏRHLƏR

¹ Qur'an nəzərdə tutulur.

² Burada Məhəmmədin öz peyğəmbərliyini sübut üçün göstərdiyi mö'cüzələrdən birinə işarə olunur. Məhəmmədə inanmayanlardan biri gizlicə yerdən bir ovuc çınqıl götürüb deyir: «Əgər doğrudan da peyğəmbərsənsə, de görüm, ovcumdakı nədir?» Məhəmməd soruşur: «Hansı istəyirsən, mən deyim sənin ovcundakı nədir. Ya sənin ovcundakı desin ki, mən kiməm?» O şəxs daha çətin görünən ikinci varianta razılıq verir. Məhəmməd «Bismillah!» dedikdən sonra həmin şəxsin ovcundakı çınqıllar dilə gəlib: «La ilahə illəllah, Məhəmməd rəsul allah!» deyirlər. Bundan sonra camaatın böyük bir dəstəsi Məhəmmədə iman gətirir.

³ «Xeybərin fatehi» («fateh-e Xeybər») Əlinin ən çox işlənən ləqəblərindən biridir.

⁴ Kövsər—cənnətdəki bulağın adıdır. «Kövsərin saqisi» dedikdə, Əli nəzərdə tutulur.

⁵ Tərsus—Türkiyənin cənubunda, Aralıq dənizi sahilləri yaxınlığında şəhər.

⁶ Səfəvi dövlətinin banisi I Şah İsmayıl (1501 — 1524) nəzərdə tutulur.

⁷ İstər Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu, istərsə də ilk Səfəvilər dövründə dövlətin əsas imtiyazlı zümrəsi olan hərbi əyanlar böyük və kiçik əmirilər olmaqla iki qrupa bölünürdülər. Müəllif əsasən böyük əmirilərdən bəhs edir.

⁸ Əmir əl-ümərə («əmirilər əmiri») qoşunun baş komandanı idi.

⁹ Cihan (Ceyhan) çayı sahilindəki döyüş 1507-ci ildə olmuşdu. Saru Qaplan (əsl adı—Qasım bəy) Mərəş və Əlbistan hakimi Əlaüddövlə Zülqədrin oğlu idi. O, Ağqoyunlu Sultan Muradın müttəfiqi idi.

¹⁰ Özbək hökmdarı Şeybək xan (Məhəmməd xan Şeybani) 1510-cu ildə Mərv yaxınlığında I Şah İsmayilla döyüşdə öldürülmüş, bununla da Xorasan qızılbaşların əlinə keçmişdi. «Fəth-e şah-e dinpənah» («dinin pənahı olan şahın qələbəsi») ifadəsi əbcəd hesabı ilə həmin hadisənin baş verdiyi hicri 916-cı ili (10.IV.1510-30.III.1511) göstərir.

¹¹ Nəcm-i Sani dedikdə, 1510—1512ci illərdə I Şah İsmayılın vəkili olmuş Yar Əhməd Xuzani nəzərdə tutulur. Burada onun 1512-ci ildə özbəklərlə döyüşdə məğlubiyyətinə işarə edilir.

¹² Çaldıran döyüşü 1514-cü il avqustun 23-də I Şah İsmayilla osmanlı I Sultan Səlim (1512—1520) arasında baş vermiş və qızılbaşların ağır məğlubiyyəti ilə nəticələnmişdi.

¹³ Sarutərcan Ərzrumdan cənub-qərbdə yerləşirdi.

¹⁴ Taqiyyə—osmanlı hərbiçilərinin başlarına qoyduqları konussəkilli papaq.

¹⁵ Bu söz orijinalda da türkcə verilmişdir.

¹⁶ Hüseyin xan Şamlu, mənbələrin yazdığına görə, Şah Təhmasibi (1524—1576) devirmək və lələsi olduğu Sam Mirzani (Təhmasibin qardaşı, məşhur «Töhfeyi-Sami» təzkirəsinin müəllifi) taxta çıxarmaq istəyirmiş.

¹⁷ Astrabad—İrənin şimalında, Xəzər dənizindən 36 km şərqdə yerləşən şəhər və vilayət.

¹⁸ Firuzgah—Tehrandan şərqdə yerləşən şəhər.

¹⁹ «Lələ» yetkin yaşa çatmamış şahzadənin hamisi və tərbiyəçisi idi, onun adından bütün işləri idarə edirdi. Sam Mirzə Xorasan hakimi sayılırdı, odur ki, Xorasan valisi təyin olunan əmir həm də onun lələsi olurdu. Bundan əvvəl Durmuş xan və Hüseyin xan Şamlu Mirzaya lələlik etmişdi.

²⁰ Qəndəhar Əfqanıstanın cənubunda yerləşir.

²¹ Zəhirəddin Babur (1483—1530)—Teymurləngin altıncı nəvəsi, Fərqanə hakimi Ömərşeyx Mirzanın oğlu Hindistanda Moğollar dövlətinin banisi və ilk hökmdarı (1526—1530). Qəndəhar Böyük Moğollar dövlətinə daxil idi. Ağzıvar xan bir neçə ay şəhəri mühasirədə saxlamış, sonra Baburun oğlu Kamran Mirza böyük qüvvə ilə şəhər müdafiəçilərinin köməyinə gəlib onu darmadağın etmişdi.

²² Übeyd (Übeydulla) xan—Şeybani xanın oğlu və xələfi (1533—1539). Xəzər dənizindən cənub-şərqdə yerləşən Bistam şəhəri yaxınlığındakı döyüş 1527-ci ildə baş vermiş və qızılbaşlar məğlub olmuşdular.

²³ İsfərain—Xorasanda, Bucnurd yaxınlığında yerləşən şəhər.

²⁴ Bəhram Mirza I Şah İsmayılın oğlu, Təhmasibin qardaşı idi.

²⁵ Qum şəhəri Tehrandan cənub-qərbdə yerləşir.

²⁶ II Şah İsmayıl 1576-cı il avqustun 22-də taxta çıxmışdı.

²⁷ 1587-ci ilin yazında özbəklər II Abdulla xanın (1583-1598) başçılığı ilə Herata hücum etmiş, 9 ay 21 gün şəhəri mühasirədə saxlamışdılar. Əliqulu xan Şamlu o zaman Məşhəddə olan Mürşüdqulu xan Ustacluya və Abbas Mirzaya (gələcək I Şah Abbas) müraciət etmiş, lakin heç bir kömək görməmişdi.

²⁸ Əbərkuh—Fars vilayətində İstəxrlə Yəzd arasında yerləşən şəhər-qala.

²⁹ Adətən, kim eşikağasıbaşı vəzifəsinə təyin edilirdisə, Rey və Tehran ona tiyul verilir.

³⁰ Qain İrənin şərqində yerləşir.

³¹ Farava və Məşhədvali şəhərlərinin yerini müəyyənləşdirmək mümkün olmadi.

³² Sultan Əbu Səid (1452—1469) Orta Asiyanın Teymuri hökmdarlarından idi. Onun öldürülməsinin tarixçəsini müəllif sonrakı səhifələrdə nəql edir.

³³ Ağqoyunlu Uzun Həsən (1453—1478) nəzərdə tutulur.

³⁴ Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah (1405—1467) nəzərdə tutulur.

³⁵ Qəzvin şəhəri Tehrandan şimal-qərbdə yerləşir.

³⁶ Ağqoyunlu Sultan Yaqub 1478—1490-cı illərdə hökmdarlıq etmişdir.

³⁷ Ağqoyunlu sülaləsinin hakimiyyəti 1468—1502-ci illəri əhatə edir.

³⁸ Qara Yusifin oğlu İskəndərlə (1420—1437) Teymurləngin oğlu Şahruxun (1405—1447) mübarizəsinin təfəsilatı bir qədər sonra verilir.

³⁹ Muş düzənliyi Van gölündən qərbdə yerləşir.

⁴⁰ Tarom—İranda bu cür adlanan iki şəhər vardır. Onlardan biri Qəzvin yaxınlığında, digəri isə Fars vilayətində yerləşir.

⁴¹ Səncəq (Səncəq)—Məhabaddan 24 km şərqdə yerləşən kənd.

⁴² «Qaravul» döyüş başlamazdan qabaq düşmənin vəziyyətini öyrənmək və əsir ələ keçirmək üçün göndərilən kəşfiyyat dəstəsinə deyilirdi.

⁴³ Cahanşah Sultan Əbu Səidin müttəfiqi idi.

⁴⁴ Amid—Diyarbəkr, daha doğrusu, onun mərkəzi nəzərdə tutulur. Qara daşdan tikildiyi üçün «Qara-Amid» də deyilir. «Hamid», «Həmid» variantlarına da təsadüf olunur.

⁴⁵ Həsənəli Cahanşahın oğlu idi. 1469-cu ildə öldürülmüşdür.

⁴⁶ Mahmudabad—Kürün sahilində, Salyandan şimalda yerləşirdi.

⁴⁷ Şirvanşah Fərrux Yasar (1462—1500) əvvəlcə Əbu Səidin müttəfiqi idi və ona ərzaqla kömək göstərirdi. Sonra isə Uzun Həsənin tərəfinə keçmişdi.

⁴⁸ Sultan Əbu Səid 1456/57-ci ildə Heratda Şahruxun arvadı Gövhərşad bəyimi edam etdirmişdi. Yadigar Məhəmməd Mirza Şahruxun nəticəsi idi.

⁴⁹ Dövrün tanınmış şairi və alimi Cəlaləddin Dəvani (1426—1502) nəzərdə tutulur.

⁵⁰ «Məqtəl-e Sultan Əbu Səid» («Sultan Əbu Səidin qətl yeri») ifadəsi əbcəd hesabı ilə 873-cü ili (22.VII.1468—10.VII.1469) göstərir.

⁵¹ Uğurlu Məhəmməd Uzun Həsənin, Əbu Yusif isə Cahanşahın oğlu idi.

⁵² «Şəh-e dinpərvər-e adil» («ədalətli və dinə hamilik edən şah») ifadəsi əbcəd hesabı ilə hicri 882-ci ili (1477—78) göstərir.

⁵³ Xərrəqan—Həmədandan şimalda yerləşən yaşayış məntəqəsi.

⁵⁴ Müəllif Qansuh dedikdə, yəqin ki, 1498—1500-cü illərdə hökmranlıq etmiş məmluk sultanı Zahir Qansuhu nəzərdə tutur. Lakin o, səhv edir. Göstərilən dövrdə Misir hökmdarı Əşrəf Seyfəddin Qaitbay (1468—1496) idi. Misir sultanının davatdarının (davatdar—katib; sultanın xüsusi göstərişlərini yerinə yetirən yüksək rütbəli əmir) adı əslində Yaşbək olmuşdur. Onun «Baş» adlanmasının səbəbi, görünür, bundadır ki, Yaşbək Misir qoşununun ali baş komandanı («baş əl-əsgər») idi.

⁵⁵ Ruha—Anadolunun cənubunda, Cəzirədən şimalda yerləşən qala-şəhər.

⁵⁶ Savə Tehrandan cənub-qərbdə yerləşir.

⁵⁷ Əxiska (Axaltsixe) və Xatun (Atskuri) qalaları Tiflisdən cənub-şərqdə yerləşirdi.

⁵⁸ Təbrizdəki səkkizbucaq formalı «Həşt behişt» sarayı nəzərdə tutulur.

⁵⁹ Sultan Yaqub 896-cı il səfər ayının 11-də (1490-cı ilin dekabrın 24-də) vəfat etmişdir. Bəzi mənbələrin məlumatına görə, o, anası tərəfindən zəhərlənilib öldürülmüşdür.

⁶⁰ Qazi İsa Sədr (Səfiəddin Savəci) Sultan Yaqub sarayının baş qazısı idi.

⁶¹ Van—Van gölündən şərqdə yerləşən qala-şəhər.

⁶² Beyza—Şirazdan şimalda yerləşən kiçik şəhər.

⁶³ Firuzabad şəhəri və dağları Şirazdan cənubda yerləşir.

⁶⁴ Osmanlı hökmdarı I Sultan Səlim 1512—1520-ci illərdə hakimiyyətdə olmuşdur.

⁶⁵ Urfə—Ruha qalasının (şəhərinin) türkcə adı (55-ci şərhə bax!).

⁶⁶ Qorçibaşı—şah qvardiyasını təşkil edən qorçilərin («qoruyucuların») komandanı.

⁶⁷ Xandqar (xondqar)—farsdilli mənbələrdə Osmanlı hökmdarları belə adlandırılır.

⁶⁸ Müəllifin son Ağqoyunlu hökmdarları barədə məlumatı qarışıq və naqisdir. Sultan Yaqubdan sonra bu sülalənin hakimiyyəti aşağıdakı ardıcılıqla davam etmişdir: Baysunqur Mirza (dekabr, 1490—may, 1492), Rüstəm (may, 1492—iyul, 1497), Gödək Əhməd (iyul—dekabr, 1497), Məhəmmədi Mirza (1497—1500), Əlvənd (1497—1504), Sultan Murad (1497—1508).

⁶⁹ Bunlar müvafiq olaraq, Uzun Həsənin babası, əmisi, atası və qardaşdır.

⁷⁰ Eybə Sultan (əsl adı İbrahim bəy) Uzun Həsənin əmisi oğlu Danə Xəlilin oğlu idi.

⁷¹ Əzizkəndi Təbriz yaxınlığında yerləşir.

⁷² Zülfüqar bəy 1528-ci ildə Bağdadı tutub Osmanlı sultanına itaətini bildirdi. 1529-cu ildə Şah Təhmasib böyük ordu ilə ora getdi və xeyli mühasirədən sonra şəhəri ala bildi.

⁷³ Şahəli bəy Pornak Sultan Yaqubun ölümündən sonra Həmədanda Uzun Həsənin nəvəsi (Uğurlu Məhəmmədin oğlu) Mahmudu sultan elan etmişdi. Sufi Xəlil onların hər ikisini öldürmüşdü.

⁷⁴ Gərmazərin harada yerləşdiyini müəyyənləşdirə bilmədik.

⁷⁵ Bu hadisə 1501-ci ilin ortalarında I Şah İsmayılın Şərrur yaxınlığında Əlvəndi məğlub etməsi ərəfəsində olmuşdu.

⁷⁶ Əmir Nəcm—I Şah İsmayılın sadıq silahdaşlarından olmuş Nəcməddin Məsud Gilani. Ömrünün axırlarında Şah İsmayılın vəkili idi.

⁷⁷ Damğan şəhəri İranın şimalında, Şahrüddan 70 km qərbdə yerləşir. Hezarçerib—Mazandaranda, Sari şəhəri yaxınlığında yerləşən yaşayış məntəqəsidir.

⁷⁸ Şəbankarə—İranın cənubunda, Fars vilayətinin bir hissəsini təşkil edən ərazi.

⁷⁹ Səfəviyyə təriqətinin banisi Şeyx Səfiəddin İshaq (1252—1334) nəzərdə tutulur.

⁸⁰ Qorçi—«qorumaq» felindəndir. Şah qvardiyasının üzvü olan əsgər belə adlanırdı.

⁸¹ Məsum bəy Səfəvi II Sultan Səlimin (1566—1574) göstərişi ilə Suriya hakimi Dərviş paşanın adamları tərəfindən Məkkə ilə Mədinə arasında səhər namazı qılmaq üçün dayandıqı zaman öldürülmüşdü.

⁸² Qicduvan (hazırda Qijduvan—Buxaradan şimal-şərqdə yerləşir) yaxınlığındakı döyüş 1512-ci ildə baş vermişdi. Səfəvilərin və Baburun birləşmiş qüvvələri gənc Übeydulla xanın başçılıq etdiyi özbəklər tərəfindən ağır məğlubiyyətə uğradılmışdı. Nəcm-i Sani (11-ci şərhə bax!). Həmçinin I Şah İsmayılın yaxın silahdaşı və yeznəsi Bayram bəy Qaramanlu əsir düşüb öldürülmüşdü. Bu döyüşdəki məğlubiyyətlə Teymurilərin Mavəranəhərdə hökmranlığına son qoyulmuşdu.

⁸³ Canik—mərkəzi Samsun şəhəri olan əyalət.

⁸⁴ Rəşidəddin Fəzlullaha görə, çəpni tayfası Oğuz xanın oğlu Göy xanın nəslindəndir.

⁸⁵ Burada Osmanlı hökmdarı I Süleymanın (1520—1566) İrana 1548-ci ilin yazında baş vermiş üçüncü yürüşünə işarə olunur. Alkas Mirza I Şah İsmayılın oğlu idi. Şirvan qəti şəkildə Səfəvi dövlətinə birləşdirildikdən sonra o, Şirvan bəylərbəyi olmuşdu. Müstəqil hökmdar olmaq üçün qardaşı Şah Təhmasibə qarşı qiyam qaldırmış, məğlub edildikdən sonra İstambula qaçmışdı. Alkas Mirza bu səfərdə Sultan Süleymanı müşayiət edirdi.

⁸⁶ Kartli hakimi Luarsab (1534—1558) nəzərdə tutulur.

⁸⁷ Şahverdi xan Luristan hakimi idi. I Şah Abbasın taxta çıxmasından (1587) az sonra o, qiyam qaldırmış, Osmanlı ərazisinə qaçmış, axırda tutulub öldürülmüşdü.

⁸⁸ Kərəhrud—Qum ilə Ərak arasında yerləşən yaşayış məntəqəsi.

⁸⁹ Ərəbgir—Fərat çayının sağ sahilində, Malatyadan şimalda yerləşən vilayət və şəhər. Çimişkəzək şəhəri Xarputdan 35 km cənubda yerləşir.

⁹⁰ Xınıs və Qarahisar Ərzrumun cənub-şərqində, Tərcan isə Ərzrumun cənub-qərbində yerləşir.

⁹¹ Bəlx şəhəri müasir Əfqanıstanın şimalında yerləşir.

⁹² Div Sultan (əsl adı Əli bəy) Təhmasibin lələsi idi və on yaşlı şahı taxta çıxardıqdan sonra dövlətin işlərini əlində cəmləşdirmişdi. Lakin digər nüfuzlu əmirilər—Köpək Sultan Ustaclu və Çuhə Sultan Təkəlu da hakimiyyətə can atırdılar. Div Sultan Çuhə Sultanla birləşib Köpək Sultanı məğlub etmiş, sonra isə özü Çuhə Sultanın təhriki ilə 1527-ci ilin iyul ayında şah tərəfindən öldürülmüşdü. Bundan sonra real hakimiyyət Çuhə Sultanın əlinə keçmişdi.

⁹³ Əmir Sultan məşhur tarixçi, «Əhsən ət-təvarix» əsərinin müəllifi Həsən bəy Rumlunun babasıdır.

⁹⁴ Təbil və bayraq («təbil-o-ələm») hakimiyyət rəmzi idi.

⁹⁵ I Sultan Süleymanın İrana ikinci yürüşü 1535-ci ilin yazında olmuşdu.

⁹⁶ Dərcəzin (Dərgəzin) Həmədandan şimalda yerləşirdi.

⁹⁷ Saucbulaq (Soucbulaq, Souxbulaq)—Urmiya gölünün cənubunda yerləşən indiki Mehabad şəhəri. Pişkildərə, Ərəbsəidi və Simmani kəndləri Qəzvin ətrafında yerləşir.

⁹⁸ «Əhsən ət-təvərix»ə görə, bu hadisə 942-ci il rəcəb ayının 20-də (13 yanvar 1536-cı il) olmuşdur.

⁹⁹ Mustafa paşa Çavuş (əsl adı Bıyıklı Məhəmməd) Trabzon hakimi idi. Bu döyüşdən sonra Ərzincan osmanlıların əlinə keçdi.

¹⁰⁰ Vəramin—Tehrandan cənub-şərqdə yerləşən şəhər.

¹⁰¹ Çuxursəd—İrəvan ətrafında Araz çayı ilə Göyçə gölü arasındakı torpaqlar belə adlanırdı. Səfəvilərin ərazi-inzibati bölgüsünə görə, Çuxursəd bəylərbəyliyi (mərkəzi İrəvan olmaqla) Azərbaycanın dörd əsas bəylərbəyliliklərindən biri idi.

¹⁰² İskəndər paşa Ərzrum hakimi idi və tez-tez Çuxursədə hücum edirdi. Yalnız 1552-ci ildə qızılbaşlar Şah Təhmasibin oğlu İsmayıl Mirzanın sərkərdəliyi ilə onu qəti məğlubiyyətə uğratdılar.

¹⁰³ Aras xan Rumlu 1578-ci ildə Şamaxı yaxınlığında osmanlıların, Kırım tatarlarının və yerli qiyamçıların birləşmiş qoşunları ilə qeyri-bərabər döyüşdə əsir düşmüş və edam edilmişdi.

¹⁰⁴ Turşiz şəhəri Məshəddən cənub-qərbdə yerləşir.

¹⁰⁵ Təkə eli dedikdə, Anadolunun cənubunda Alaniyadan qərbdə və Qocaçaydan şərqdə yerləşən torpaqlar nəzərdə tutulur.

¹⁰⁶ Osmanlı sultanı II Bayəzid (1481—1512).

¹⁰⁷ Yekan bəy Təkəlu bir müddət I Şah İsmayılın qorqubaşısı olmuşdur.

¹⁰⁸ Kəlhor—İrandakı Zohab şəhərindən tutmuş İraqdakı Məndəliyə qədər eyni adlı tayfanın yaşadığı böyük ərazi belə adlanırdı.

¹⁰⁹ Kəndoman—İsfahanla Xunsar arasında yerləşən kənd.

¹¹⁰ Hüseyn xan Şamlu Herat hakimi idi və bu ərəfədə özbəklərlə döyüşdə böyük qəhrəmanlıq göstərmişdi. Lakin mühasirədə olduğu zaman Çuhə Sultan Təkəulunun qəsdən kömək göndərmədiyini başa düşüb özbəklərlə danışığa girmiş və öz dəstəsi ilə Şiraza çəkilməmişdi, oradan da şahın yanına gəlmişdi.

¹¹¹ İmamzadə Səhləli—hazırda Astana adlanan bu qəsəbə Ərak şəhərindən 36 km cənubda yerləşir.

¹¹² Mətnə «Qudur Sultan» getmişdir.

¹¹³ «Afət-e təkəlu» ifadəsi əbcəd hesabı ilə 937-ci ili (1530-31) göstərir.

¹¹⁴ Üləmə bəyin qiyamı 1531-ci ildə olmuşdu.

¹¹⁵ Üləmə bəy Sultan Süleymanın İrana birinci (1534-cü il), ikinci (1535-ci il) və üçüncü (1548-ci il) yürüşlərində iştirak etmişdi.

¹¹⁶ Şah Təhmasibin oğlu Sultan Məhəmməd Xudabəndə (hakimiyyət illəri: 1577—1587).

¹¹⁷ Qazi xan Təkəlu 1534-cü ildə Sultan Süleymanın İrana birinci hücumu zamanı şaha xəyanət edib osmanlıların tərəfinə keçmişdi.

¹¹⁸ Qazi xan 1540-cı ildə Bakıya hücum edib çətinliklə şəhəri tutmuş, əhalinin bir hissəsini qılıncdan keçirmişdi.

¹¹⁹ Söhbət Sultan Hüseyn Bayqaranın (1469—1506) nəvəsi Məhəmməd Zaman Mirzadan gedir. O, atası Bədiüzzaman Mirza ilə birlikdə özbəklərdən qaçıb I Şah İsmayılə pənah gətirmişdi. Lakin Çaldıran döyüşündən sonra Astrabadı tutub müstəqillikdən dəm vurmağa başlamışdı. 1514-cü il noyabrın 4-də baş vermiş döyüşdə qızılbaş əmirləri onu məğlub etmişdilər və o, Bəlxə qaçmışdı.

¹²⁰ 1526-cı ildə Səksəncəkdə (Xalxal yaxınlığında yerləşir) rumlu və təkəlu tayfalarının birləşmiş qüvvələri ilə ustaclu tayfası arasında sonuncuların məğlubiyyəti ilə nəticələnən döyüş olmuşdu. Bunun səbəbi həmin tayfaların başçılarının (Div Sultan Rumlu, Çuhə Sultan Təkəlu və Köpək Sultan Ustaclu) vəkillik mənsəbi uğrunda mübarizəsi idi.

¹²¹ Müəllif Ağqoyunlularda olduğu kimi, burada da əvvəlcə Qaraqoyunlu hökmdarları haqqında danışır, sonra isə ayrı-ayrı tayfalardan və onlardan çıxmış əmirlərdən bəhs edir.

¹²² Ərciş—Van gölünün şimalında yerləşən şəhər-qala.

¹²³ Cəlairilər sülaləsinin dördüncü hökmdarı Sultan Əhməd Cəlair (1382—1410).

¹²⁴ Teymurləng 1405-ci ilin fevralında vəfat etmişdi.

¹²⁵ Teymurləngin nəvəsi nəzərdə tutulur.

¹²⁶ Teymurləngin oğlu Miranşah oğlanları Mirza Əbubəkər və Mirza Ömərliə birlikdə Azərbaycanda və Qərbi İranda hakim olmağa çalışırdı.

¹²⁷ «Biz sənə fəth verdik!»—Qur'anın 48-ci «Əl-fəth» surəsinin birinci ayəsi nəzərdə tutulur.

¹²⁸ Ucan (Uçan)—Təbrizdən cənub-şərqdə yerləşən şəhər.

¹²⁹ Sultan Əhməd Cəlair Pırbudağı oğulluğa gətirdüyü üçün o hakimiyyətin qanuni varisi sayılırdı. Pırbudaq 1418-ci ildə vəfat etmişdi.

¹³⁰ Baba Hacı Hüseyn Həmədani Həmədan hakimi idi və müstəqilliyə can atırdı. 1443-cü ildə Şahruxun nəvəsi Sultan Məhəmməd tərəfindən məğlub edilmiş və öldürülmüşdü.

¹³¹ Əbu Səid (Busat) 1431-ci ildə öldürülmüşdü.

¹³² Ələşkerd şəhəri Türkiyənin şimalında, Ərzrumdən qərbdə yerləşir.

¹³³ Sürməlu dedikdə indiki İqdır nəzərdə tutulur.

¹³⁴ İskəndər 1439-cu ildə öldürülmüşdü.

¹³⁵ İsfahan bəyin oğlunun adı Fulad idi, Cahanşah Bağdadı ondan alıb öz oğlu Məhəmmədi Mirzaya vermişdi.

¹³⁶ Şahruxun nəvəsi nəzərdə tutulur.

¹³⁷ 1458-ci ildə bağlanmış bu sülh tərəflər arasında hərbi ittifaq nəzərdə tutur, Şərqi İranda yerləşən Dəşti-Kəvir səhrasını iki məmləkətin sərhəddi müəyyən edirdi.

¹³⁸ Burada yəqin ki, Maku olmalıdır.

¹³⁹ Bu cümlə əbcəd hesabı ilə hicri 865-ci ili (17.X.1460—5.X.1461) göstərir.

¹⁴⁰ Mardin—Anadolunun cənubunda, Diyarbəkrdən cənub-şərqdə yerləşən şəhər.

¹⁴¹ Qaraqoyunlu sülaləsinin hakimiyyəti 1410—1468-ci illəri əhatə edir.

¹⁴² Orijinalda bu yerdə səhvən «Ağqoyunlu» getmişdir.

¹⁴³ Təvaçi—hərbi vəzifələrdən biri idi. Təvaçilik mənəbində olan əmir bu və ya digər döyüş ərəfəsində əyalətlərə gəlib qüvvə toplayır, onların fəaliyyətini əlaqələndirir, qoşunları lazımı yerə müşayiət edirdi.

¹⁴⁴ Səncəq yaxınlığındakı döyüş 1468-ci ildə Uzun Həsənlə Cahənşah arasında olmuşdu.

¹⁴⁵ Söhbət 1473-cü ildə Tərcan yaxınlığında Uzun Həsənlə Sultan Məhəmməd Fateh (1451—1481) arasında baş vermiş döyüşdən gedir. Bu döyüşdə ağqoyunlular ağır məğlubiyyətə uğramışdılar.

¹⁴⁶ Vorucerd (Borucerd)—Həmədandan cənub-şərqdə yerləşən şəhər. Nəhavənd Kirmanşahdan 130 km şərqdə yerləşir.

¹⁴⁷ Bu hadisə 1457-ci ildə baş vermişdi.

¹⁴⁸ Bu şəhərin harada yerləşdiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmadı.

¹⁴⁹ Lur-i kuçək—Luristanın şimal-qərb hissəsi bu cür adlanırdı.

¹⁵⁰ Söhbət Hindistan Moğollar dövlətinin məşhur sərkərdəsi, şair və dövlət xadimi Bayram xandan (1504—1561) gedir.

¹⁵¹ Baburun oğlu Humayun padşah Moğollar dövlətinin ikinci hökmdarı idi (hakimiyyət illəri: 1530—1556).

¹⁵² Cəlaləddin Əkbər şah 1556—1605-ci illərdə hökmdarlıq etmişdir.

¹⁵³ Bayram xanın oğlunun adı Babarəhim idi. O, həm də şair olmuş, üç dildə (türk, fars, hind) şeirlər yazmışdır.

¹⁵⁴ Sultan Hüseyn Mirza I Şah İsmayılın nəvəsi (Bəhram Mirzanın oğlu) idi. O, Qəndəhar hakimi olmuş, 1576-cı ildə vəfat etmişdir.

¹⁵⁵ Dəkən dedikdə, Hindistan yarımadasının cənubundakı torpaqlar nəzərdə tutulur.

¹⁵⁶ Şirvanşah I İbrahim (1382—1417) nəzərdə tutulur. 1412-ci ildə baş vermiş həmin döyüşdə şirvanşah məğlub olub əsir düşmüş, bir müddət Təbrizdə saxlandıqdan sonra Qara Yusifin vassalı olmaq şərti ilə azad edilmişdi.

¹⁵⁷ Bu döyüş 1421-ci il iyulun 28-də Qara Yusifin oğlu Qara İskəndərlə Şahrux arasında baş vermiş, birincinin məğlubiyyəti ilə nəticələnmişdi.

¹⁵⁸ I Şah Abbasın hakimiyyəti 1587—1629-cu illəri əhatə edir.

¹⁵⁹ 1598-ci ildə özbəklər yenidən hücum edib Xorasana tutmuşdular. I Şah Abbas Fərhad xanı onlara qarşı göndərmiş, lakin o, qorxaqlıq göstərüb döyüş meydanından qaçmışdı. Belə olduqda şah özü böyük qoşunla Xorasana getmiş, özbəkləri ağır məğlubiyyətə uğratmışdı. Bu qələbədən sonra o, Fərhad xanı bağışlamış və Herat hakimi təyin etmişdi. Lakin Fərhad xan bu vəzifədən imtina

etmiş, nəticədə şahın qəzəbinə düşər olmuşdu. Heratın hakimliyi Hüseyn xan Şamluya tapşırılmışdı.

¹⁶⁰ «Fəth-e heri şod» («Herat fəth edildi») əbcəd hesabı ilə 1007-ci ili (1598—99) göstərir.

¹⁶¹ Hüseyn Kiya Çəlavı Firuzguh hakimi idi.

¹⁶² Qaraca İlyas Bayburtlu 1500-cü ildə I Şah İsmayıl Ərzincana gedərkən ona qoşulmuşdu.

¹⁶³ Xaf əyaləti şərqi İranda—Kuhistanda yerləşir.

¹⁶⁴ Xəlifə Ənsar uzun müddət Qaradağ hakimi, sonra isə Şirvan bəylərbəyi olmuş, 1582-ci ildə ölmüşdü.

¹⁶⁵ Əyyubilər sülaləsinin banisi Məlik Nasir Səlahəddin Yusif (1169—1193).

¹⁶⁶ Əyyubilər sülaləsi 1171-ci ildən 1250-ci ilə qədər Misir, Yəmən və Suriyada hökmranlıq etmişdir.

¹⁶⁷ Rum səlcuqlərindən olan Sultan Rükəddin Məsud 1116—1156-cı illərdə hakimiyyətdə olmuşdur.

¹⁶⁸ Tikrit—Dəclə çayının qərb sahilində, Samirədən şimalda yerləşən şəhər-qala.

¹⁶⁹ Dəməşq və Hələbdə hökmranlıq etmiş Zəngilər sülaləsindən olan Nurəddin Mahmud ibn İmadəddin Zəngi (1164—1174) nəzərdə tutulur.

¹⁷⁰ Sonuncu Fatimi xəlifəsi olan əl-Azid 1171-ci il sentyabrın 4-də devrilmişdir.

¹⁷¹ Burada məşhur Yusif əfsanəsinə işarə olunur.

¹⁷² Burada artıq Əyyubilərdən sonra Misir və Suriyada hökmranlıq etmiş məmlüklərdən söhbət gedir. 1516-cı il avqustun 24-də Hələb yaxınlığındakı döyüşdə I Sultan Səlim sonuncu məmlük sultanı əl-Əşrəf Qansuh əl-Qurini (1501—1516) məğlub etdi. Bunun ardınca o, Suriya və Misiri tutdu və onlar paşalıq kimi Osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil oldular.

¹⁷³ Mərvanilər sülaləsinin dördüncü və ən böyük hökmdarı Nəsrüddövlə Əhməd ibn Mərvan (1011—1061) nəzərdə tutulur.

¹⁷⁴ Cəzirə—Dəclə çayının sağ sahilində, Diyarbəkrdən cənub-şərqdə yerləşən şəhər.

¹⁷⁵ Mərvanilərin torpaqları 1085-ci ildə səlcuq imperiyasına qatılmışdır.

¹⁷⁶ Bitlis—Van gölündən cənub-qərbdə yerləşən şəhər və əyalət.

¹⁷⁷ Şəmsəddin xan məlum tarixçi, «Şərəfnamə» əsərinin müəllifi Şərəf xan Bitlisinin atasıdır. Şəmsəddin xanın atası Əmir Şərəf uzun müddət (1485—1533) Bitlis hakimi olmuşdur. Onun ölümündən az sonra Şəmsəddin xan İrana gəlmiş, müxtəlif vilayətlərdə yaşamış və 1576-cı ildə Qəzvinə vəfat etmişdir.

¹⁷⁸ Ərzrum hakimi İskəndər paşanın Xoya hücumu 1552-ci ilin əvvəllərində olmuşdu.

¹⁷⁹ Çaldıran döyüşündən sonra Diyarbəkri osmanlıların əlinə keçmişdi. I Şah İsmayıl da Qara xanı şahəri geri almaq üçün göndərmişdi. O, Diyarbəkri bir ildən artıq mühasirədə saxlasa da, tuta bilmədi. Trabzon hakimi Bıyıklı Məhəmməd paşa (Mustafa paşa Bığlı Çavuş) başda olmaqla osmanlıların hücumundan sonra Qara xan Mardinə tərəf çəkilməmiş və orada qəti döyüşdə məğlub olmuşdu.

¹⁸⁰ Əsl adı Məhəmməd bəy idi.

¹⁸¹ Köpək Sultanın əsl adı Mustafa Sultan idi. Şərrur döyüşü 1527-ci il iyunun 30-da olmuşdu.

¹⁸² Qasım bəy şirvanşahlar nəslindən idi, İstambula pənah aparmışdı. 1554-cü ildə I Sultan Süleyman Azərbaycana hücum edərkən, onu Şirvanı tutmağa göndərmişdi. Şirvanlıların xeyli hissəsi onun tərəfinə keçmişdi. Lakin Güllüstan qalası yaxınlığındakı döyüşdə Abdulla xanın başçılıq etdiyi qızılbaşlar Qasım bəyin qoşununu darmadağın etmişdi.

¹⁸³ Bu hadisə 1556/57-ci ildə olmuşdu.

¹⁸⁴ Gələcək II Şah İsmayıl (1576—1577) nəzərdə tutulur.

¹⁸⁵ Şahqulu Sultan Ustaclu 1567/68-ci ildə Türkiyəyə səfir göndərilmişdi.

¹⁸⁶ Məhəmməd xan Toxmaq uzun illər Çuxursəd hakimi olmuş, osmanlılarla çoxlu döyüşlər etmişdi; o cümlədən, 1578-ci ildə baş vermiş Çıldır döyüşünün əsas iştirakçılarından olmuşdu.

¹⁸⁷ Cam (Kuhistanın şimal-şərq hissəsində yerləşən yaşayış məntəqəsi) yaxınlığındakı döyüş özbəklərlə qızılbaşlar arasında olmuş ən böyük döyüşlərdən biri idi. Qızılbaşlara Şah Təhmasib özü başçılıq edirdi.

¹⁸⁸ Kəsib—türk sözü olan bu kəlmənin mənası «qənimət», «qarət edilmiş mal» deməkdir.

¹⁸⁹ Təhmasibdən sonra şah olmaq uğrunda onun oğlanları Heydər Mirza və İsmayıl Mirza arasında gedən mübarizədə ustaclu tayfası birincini müdafiə edirdi. Buna görə İsmayıl taxta çıxdıqdan sonra həm paytaxtda, həm də vilayətlərdə ustaclu əmirləri sıxışdırılmağa başladı. Heratda digər tayfaların (əfşar, şamlu və s.) nümayəndələri qiyam qaldıraraq Şahqulu Sultanı öldürdülər və Əliqulu xan Şamlu Herat hakimi oldu.

¹⁹⁰ Şah Təhmasib 1576-cı il mayın 14-də vəfat etmişdi.

¹⁹¹ Türbət—Xorasanda, Məşhəddən cənubda yerləşən Türbəti Heydəri qalası nəzərdə tutulur.

¹⁹² Bu hadisə 1586-cı ilin yazında olmuşdu. Əliqulu xan Şamlu o zaman taxta ən real namizəd olan Abbas Mirzanın lələsi idi. Mürşüdqulu xan Abbas Mirzanı ələ keçirməklə gələcək hakimiyyəti özü üçün təmin etmiş olurdu. Cunabad yaxınlığında baş vermiş döyüşdə ustaclu əsgərləri Abbas Mirzanı tutub Mürşüdqulu xanın yanına aparmışdılar.

¹⁹³ Bu hadisə 1587-ci ilin axırında özbəklərin Heratı tutub Əliqulu xan Şamlunu öldürməsindən sonra olmuşdu. Mürşüdqulu xanı gecə yuxuda ikən öldürmüşdülər.

¹⁹⁴ Əlbistan—Türkiyənin cənubunda, Ceyhan çayının sahilində yerləşən şəhər və vilayət; Mərəş—Türkiyə ilə Suriya sərhəddi yaxınlığında yerləşən şəhər və vilayət.

¹⁹⁵ Sonuncu Zülqədr hakimi olan Əlatüddövlə bir tərəfdən Səfəvilərin, digər tərəfdən isə osmanlıların təzyiqi qarşısında qalmışdı. Yalnız Çaldıran döyüşündən sonra—1515-ci ilin yazında Sultan Səlim onun torpaqlarını zəbt etdi.

¹⁹⁶ Rumeli dedikdə, Türkiyənin Avropa hissəsi nəzərdə tutulur.

¹⁹⁷ Möhrdar—şahın xüsusi möhürünü qoruyan əmir belə adlanırdı. Onun ən mühüm sənədlərə vurduğu möhür şahın imzası sayılırdı.

¹⁹⁸ Şahrux xan Zülqədr 1585/86-cı ildə Təbrizdə osmanlılarla döyüşdə yaralanıb əsir düşmüşdü.

¹⁹⁹ Söhbət 1585—1586-cı illərdə baş vermiş türkmən və təkəlu tayfalarının birgə qiyamından gedir. Qiyam 1585-ci ilin mayında ustaclu və şamlu əmirlərinin təhriki ilə Azərbaycan bəylərbəyi Əmir xan Türkmanın Sultan Məhəmməd Xudabəndənin oğlu Həməzə Mirza tərəfindən həbs edilib öldürülməsindən sonra başlandı. Qiyama Kaşan hakimi Məhəmməd xan Türkman və Həmədan hakimi Vəli xan Təkəlu başılıq edirdi. Az sonra Fars hakimi Ümmət xan Zülqədr də onlara qoşuldu. Qiyamçılar Həməzə Mirzanın kiçik qardaşı Təhmasib Mirzayı Təbrizdən oğurlayıb Qəzvinə getmiş və onu şahın vəliəhdi elan etmişdilər. Nəhayət, Həməzə Mirza onların üstünə yeriyib Qəzvin yaxınlığında qiyamçıları məğlub etmişdi.

²⁰⁰ İstəxr qalası Şirazdan şimal-şərqdə yerləşirdi.

²⁰¹ Bu hadisə 1589/90-cı ildə olmuşdu.

²⁰² Azərbaycan Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldənizin (1136—1175) oğlu Nüsrətəddin Əbu Cəfər Məhəmməd Cahan Pəhləvan (1175—1186) nəzərdə tutulur.

²⁰³ Kuhkiluyə—Fars vilayətinin şimal-qərb hissəsi belə adlanırdı.

²⁰⁴ Sevindik bəy Əfşar 23 il qorçibaşı olmuş, 1561/62-ci ildə vəfat etmişdi.

²⁰⁵ Fərah—müasir Əfqanıstanda, Heratdan cənubda yerləşən şəhər.

²⁰⁶ Son dərəcə böyük nüfuzla malik olan Qulu Sultan Əfşar Həməzə Mirza ilə ciddi ixtilaf nəticəsində və ölüm təhlükəsi qarşısında 1585/86-cı ildə Təbrizdə osmanlıların tərəfinə keçmişdi.

²⁰⁷ Xacə İxtiyarəddin Əbdülqadir Kermanın ən iri mülkədarlarından olmuşdur. Ağa Kəmalı Kerman bəylərbəyininin vəziri idi.

²⁰⁸ Əmir Qiyasəddin dövrün ən nüfuzlu ruhanilərindən idi. Uzun müddət sədr vəzifəsini icra etmişdi. Yəzd onun tiyulu idi.

²⁰⁹ Əhərstan—Yəzddən 3 km cənubda yerləşən kənd.

²¹⁰ İsfizar şəhəri Heratdan cənubda, Ğur vilayəti isə Heratdan şərqdə yerləşir.

²¹¹ Bu hadisə 1589/90-cı ildə olmuşdu.

²¹² Tun—Şərqi İranda, Xorasanın cənub-qərb hissəsində yerləşir. Cunabad (Cunabad, Qunabad)—Tundan şimal-şərqdə, Kuhistanda yerləşən şəhərdir.

²¹³ Təbəs—İranda şərqində yerləşən şəhər.

²¹⁴ Axtarma—axtarış yolu ilə əldə edilən qənimət deməkdir.

²¹⁵ Kazerun—Fars vilayətində yerləşən iri şəhər.

²¹⁶ Şuştər—İranda cənub-qərbində, Əhvazdan şimalda yerləşən şəhər.

²¹⁷ Səmiran—hazırda Həmədan ətrafında yerləşən kənddir.

²¹⁸ Dehdəşt—Behbehan şəhərindən 41 km şimal-şərqdə yerləşən kənd.

²¹⁹ «Tozqoparan» ləqəbi ilə məşhur olan Piri bəy Qacar I Şah İsmayılın yaxın silahdaşlarından idi. O, 1501-ci ildə Əlvənd Ağqoyunlunun əmiri Osman bəy Mosullunu, 1503-cü ildə isə Sultan Murad Ağqoyunlu ilə döyüşdə onun tərəfində vuruşan Qum hakimi Əsilməz bəyi məğlub etmişdi.

²²⁰ Şahverdi Sultan Ziyadoğlu Qarabağ bəylərbəyi idi. Ləvasan—Kartli hökmdarı Luarsab (1534—1558); Simaon—onun oğlu Simon (1558—1560). Qorkin dedikdə, yəqin ki, Tiflis hakimi Georgi Dadiani (1548—1582) nəzərdə tutulur.

²²¹ Bargiri—Türkiyənin şərqində, Vandan 77 km şimal-şərqdə yerləşən şəhər.

²²² 1537-ci ildə Şah Təhmasib Qəndəharı almış və Budaq xanı ora hakim təyin etmişdi. Lakin o biri ildə Baburun oğlu Kamran Mirza Qəndəharı tutmuşdu. Bundan sonra Qəndəhar əldən-ələ keçirdi.

²²³ Naşir yazır ki, «yaxa», görünür, «tayfa», «el», «qəbilə» mənasındadır. Bəzi müəlliflər «yaxa» sözünü türkmən tayfasının xüsusi adı kimi götürürlər. Bizcə, Astrabad ətrafında yaşayan bu tayfanın adı bütöv şəkildə «Yaxa-Türkman» kimi oxunmalıdır.

²²⁴ Şah İsmayıl taxta çıxdıqdan sonra Qarabağın əmir əl-ümərası və Gəncə hakimi Yusif Xəlifə öldürülmüş, yerinə İmamqulu xan Qacar təyin edilmişdi.

Nəşriyyatın baş direktoru **Ş. Cəfərov.**
Buraxılışa məsul **V. Qardaşlı.**
Elmi redaktoru **Z. Bünyadov**
Rəssamı **Ə. Dadaşov.**
Texniki redaktoru **E. Tağıyeva.**

Çapa imzalanmış 22.07.93. Kağız formatı 84X108^{1/32}
Şərti çap vərəqi 2,52. Uçot-nəşr vərəqi 2,5. Tirajı 15.000. Sifariş 1083.

«Azərbaycan» nəşriyyatı.
370146, Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.